

Уз.66.3(54)8

Q-57

БАХТИЁР ОМОН

**СИЁСИЙ
ЕТАКЧИННИНГ
НОТИҚЛИК МАҲОРАТИ**

“ЎЗБЕКИСТОН”

66.3(5У)8
О-57

BAKTER OMON
Bilim kўrsatilgan mudatta
Injenerlikni kerak
Foydalanilganlik soni

NOTIQLIK MAHOBATI
ETAKINNI
SINNI

(Prezident Nurov Karimov
adabiyoti va san'ati)

ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ
КУТУБХОНАСИ

ISBN 5-640-02815-7

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 2000

Ўзбекистон мустақиллигининг
9 йиллигига бағишланади

КИРИШ

Нотиклик санъати барча замонларда, ҳар қандай жамиятда алоҳида қадрланган. Қадимда Мисрда, Юнонистонда, Римда доимо нотиклар, ваъзхонларнинг мусобақалари ўтказилган. Кейинроқ бу муҳим соҳани ўргатадиган мактаблар пайдо бўлди. Антик Рим сиёсий нотиклари нотикликнинг бошловчилари эдилар. Плутарх, Юлий Цезарь, Демосфен, Марк Туллий Цицеронларнинг сиёсий нутқлари оғиздан-оғизга кўчиб бизгача етиб келган. Айниқса, Цицерон (эраמידан олдин 106-43 й.й.)нинг нутқ услуби мўъжизавийлиги ва салмоқлилиги билан бошқалардан ажралиб туради. Унинг публицистик услуби ўзига хос бўлиб, инсоннинг ҳолатига, сиёсий кайфиятига кучли таъсир кўрсата олиш қудратига эга эди. "Нотикнинг вазифаси у ёки бу фактларни келтиришгина эмас, балки улар воситасида тингловчиларда кучли ҳис-туйғулар уйғотиш, барча тингловчиларни шунга сафарбар этишдир", деб ёзганди у. Цицероннинг "Давлат ҳақида", "Нотиклик ҳақида", "Қонунлар ҳақида", "Катон ёки қариллик ҳақида",

“Шон-шавкат ҳақида” каби машҳур асарлари ҳануз ўқиб-ўрганилади. “Нотикда яна юмор ва ҳозиржавоблик, билимдонлик, тез ва чиройли жавоб қайтариш маҳорати бўлиши даркор, — дейди Цицерон. — Бундан ташқари, у қадимги тарихни яхши билиши, ундан ёрқин мисоллар келтириши, қонунлар ва фуқаролик ҳуқуқидан бохабар бўлиши кераклигини эътибордан соқит қилмаслик шарт”¹.

Шарқда ҳам машҳур воизлар, нуктадонлар кўп бўлган. Мазмунли, маъноли гапирини, ҳикмат билан сўзлаш қадрланган. Натижада алоҳида фасоҳат илми деган фан шаклланган.

Нотик тажрибали сиёсатдон бўлиши билан бирга, илм-фан, адабиёт ва санъатдан яхши хабардор бўлиши, халқнинг миллий руҳияти, анъаналари, урф-одатларини билиши лозим.

Давлат раҳбарлари нотиклиги алоҳида аҳамиятга молик. Конфуций, Амир Темур, Маҳатма Ганди ва бошқа тарихий шахсларнинг сиёсий ҳаёти бунга жонли мисолдир.

Сиёсий раҳбарнинг давр муаммоларига муносабати, жаҳон сиёсати майдонида эгаллаган ўрни унинг ва унга ишонч билдирган халқнинг салоҳиятини ўзида намо-

¹ Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве. М., Наука, 1972. с. 80. (Таржималар муаллифники. — Мух.)

ён этади. Шу маънода юртбошимиз Ислом Каримовнинг нутқ ва маърузалари тадқиқотчиларда катта қизиқиш уйғотаётгани бежиз эмас. “Дарҳақиқат, Ислом Каримов — тарихий ва ижтимоий ҳодиса. У мутлақо янги даврнинг мутлақо янги услубдаги одами”¹.

Президентимиз раҳбарлигида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар жараёнини чуқур таҳлил этиш, юртбошимизнинг юксак ақл-заковатга эга оқил, доно раҳбар сифатидаги фазилатларини ҳамда илмий асарларини ўрганиш биз — олиму тадқиқотчиларнинг асосий вазифасидир.

Ушбу китоб йўлбошчимизнинг сиёсий етакчи сифатидаги нотиклик маҳорати тадқиқига бағишланади.

Ислом Каримов нутқлари билан асарларида уйғунлик, яхлитлик мавжуд. Шундан келиб чиқиб, юртбошимизнинг кўпжилдлик асарларини асосий тадқиқот манбаи деб белгиладик.

Мазкур тадқиқотнинг юзага келишида кўрсатган ёрдамлари, қимматли маслаҳатлари учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси ўқитувчиларига, хусусан филология фанлари доктори, профессор

¹Жўраев Н. Агар оғоҳ сен... Портретга чизгилар. — Т.: Шарқ, 1998. 12-б.

Н. Комилов, тарих фанлари номзодлари, доцентлар Ф. Эргашев, М. Қирғизбоев, филология фанлари доктори Н. Жумахўжага чуқур миннатдорлик билдираман.

**Давлатни бошқариш санъати —
санъатларнинг энг улуғидир.
ДЕМОКРИТ**

БИРИНЧИ БОБ

СИЁСАТ ВА НУТҚ МАДАНИЯТИ

*Билгилки, одамзоднинг шарафи
нутқи билан ва нутқ одобига риоя
қилмаган одам бу шарафдан
бебахрадир.*

ХУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ

1.1. Илмий-сиёсий услуб хусусиятлари

Илмий услуб тилшуносликда кам ўрганилган, илмий атамалар кўпроқ тадқиқ этилган. Ҳолбуки, илмий услуб — атамашуносликка қараганда кенг тушунча. Шунга қарамай, XX асрнинг 30-йилларигача илмий тилнинг тарихи, хусусиятлари филологларни деярли қизиқтирмаган. Илмий адабиётлар жаҳон фани хазинасини бойитган, мамлакатлар тараққиётига катта хизмат қилаётган бўлса-да, бу илмийликнинг сир-асрорларини ўрганиш ҳамон қониқарли даражада эмас.

Илмий услуб (кўпинча “илмий тил” деб нотўғри ишлатилади) фаннинг ўзида содир бўлаётган янгиликлардан анча орқада қолди. Агар Оврүпода мазкур услуб латин тили (илмий адабиётлар асосан шу тилда битилар эди) билан кураш жараёнида шаклланган бўлса, Ўрта Осиёда IX асрлардаёқ ана шу услубда кўплаб асарлар яратилган.

Илмий услуб масаласига тарихан эмас, типологик жиҳатдан қарайдиган бўлсак, уни мутахассислар илмий-техник, илмий-публицистик, илмий-оммабоп ва бошқа турларга ажратади.

Илмий-сиёсий услуб — янги фикр, билимдонлик маҳсули. Бадиий услубда нарса ва ҳодисалар бадиий образ, тафаккур орқали тасвирланса, ёзувчи архаизм (қадимги), историзм (тарихий), диалект (шевада сўзлашув), жаргон (сунъий сўзлашув), вулгар (қўпол) ҳамда халқона содда тил унсурларидан фойдаланса, илмий-сиёсий услубда изоҳлар, атамалар, мисол ва фактик материаллар кўп қўлланилади. Аммо фикрлар бир-бирига мантиқий боғланади, изчил баён этилади. Изчилликни юзага келтириш мақсадида ўзига хос сўз ва бирикмалар (юқорида, қуйида, хулоса қилиб айтганда, юқоридагилардан келиб чиқиб ва ҳ.к.) ишлатилади¹.

Ислом Каримов асарларини ўрганиш, тадқиқ этиш жараёнида илмий-сиёсий услуб хусусиятлари ва нутқ маданияти, нотиклик маҳоратига оид илмий тадқиқотлар кам қилинганига дуч келдик. Бу — кишини ташвишлантиради. Умуман олганда, матбуот, радио, телевидение, кино ва сахнада нутқ маданиятини юқори даражага кўта-

¹ Мухаррамов М. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг илмий стили. Т.: ФАН, 1984. 149-б.

ришда, миллий тил софлиги, жозибадорлигини оширишда нутқ маданияти етакчи ўрин тутди. Мазкур соҳаларда адабий тил меъёрларига қанчалик риоя этилаётганлигини ўрганиш шу соҳанинг ривожланиши билан бирга, мавжуд камчиликларни тузатишга хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

Нутқ маданияти илмий муаммо сифатида биринчи марта 1926 йили "Прага лингвистик мактаби" томонидан кун тартибига қўйилган эди. Бу мактаб 1929 йили машҳур илмий дастурларини эълон қилди. Унда: "Тилнинг тозалиги учун қайғуриш нутқ маданиятида ўз ифодасини топади", деб ёзиб қўйилган эди. Шундай қилиб, чех тилшунослари 30-йиллардаёқ янги соҳани шакллантиришга муваффақ бўлдилар. Бироқ махсус лингвистик соҳанинг тадқиқот объекти бўлган нутқ маданияти масаласи Ўзбекистонда 60-йилларга қадар ўрганилмади. Бунинг сабаблари қуйидагича: биринчидан, илмий тилдаги нутқ маданиятини кўтариш ҳақида гап очиш ва илмий далиллаш кимлардир томонидан миллатчиликда айбланишга олиб келса, иккинчидан, рус тили турганида миллий маданият тараққиёти ҳақида гапириш мумкин эмас эди.

Ниҳоят, 1966 йилга келиб ЎзФА Тил ва адабиёт институтида нутқ маданияти сектори ташкил этилди. 1969 йил 21-29 майда Тошкентда, ЎзФАда нутқ маданиятига ба-

ғишланган I республика тилшунослик конференцияси бўлиб ўтди. Конференцияда ЎзФА вице-президенти, академик И. Мўминовнинг нутқи, таниқли тилшунос олимларнинг ўттиздан зиёд маърузалари катта қизиқиш билан тингланди. Конференция долзарб масала — нутқ маданияти аҳволини илмий тадқиқ қилиб, бу борада катта вазифаларни белгилаб олди. Мана, конференция қароридан парча: “Нутқ маданиятига оид қўлланмалар яратиш, илмий тадқиқотлар олиб бориш, матбуот, радио ва театрларда лекция, суҳбатлар ўтказиб туриш, телевидениеда ҳар ойда эшиттиришлар тайёрлаш, ҳар йили “Нутқ маданияти масалалари” тўпламини чиқариб туриш, олий ва ўрта мактабларда она тили ўқитиш ва нутқ маданияти даражасини кўтариш, педагогика институтлари ва университетларда стилистика ва нутқ маданияти махсус фан сифатида ўқитилишини режалаштириш, ўрта мактабларнинг юқори синфларида она тили дарсларини тиклаш сўралсин”.¹

Ҳа, илмий конференция ўзбек адабий тили нутқ маданиятини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган мураккаб (ўша даврда бу масала Москва розилиги билан амалга ошган. — Б.О.) амалий ва назарий масалалар-

¹ Нутқ маданиятига оид масалалар. Тўғлам. Т.: ФАН, 1973. 206-б.

ни пухта белгилаб олди. Аммо, афсуски, ажойиб режа-истаклар тўлалигича амалга ошмай, қоғозда қолиб кетди.

1991 йилда истиқлолга эришдик. Фан, маданият ва маънавият соҳасида катта имкониятлар эшиги очилди. Демак, бундан роса йигирма икки йил муқаддам ЎзФА илмий конференцияси қарорида белгилаб берилган вазифаларни рўёбга чиқариш фурсати келди. Негаки, нутқ маданияти инсоннинг маънавий ҳаётида, унинг маданий савиясини кўтаришда, илмий ва бадий тафаккурини такомиллаштиришда жуда муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистонда илмий-сиёсий услуб илдилари узоқ асрларга бориб тақалади. IX асрдаёқ Муҳаммад Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, кейинроқ Абу Али ибн Сино математика, астрономия, география, тиб илмида салмоқли илмий асарлар яратдилар. X асрда Абу Наср Форобий файласуф, жамиятшунос, табиатшунос сифатида донг таратиб, “иккинчи Аристотел” деган шарафга сазовор бўлди. Унинг замондоши Абу Райхон Беруний геодезия, минералогия, этнография, тарих фанлари ривожига улкан ҳисса қўшди. “Шайх ур-раис” номини олган Абу Али ибн Синонинг илмий асарларини ҳам Шарқу Фарбда яхши билишади.

Хуллас, IX-X асрларда Бухоро ва Хоразм ҳақиқий илм маркази, жаҳон маърифат аҳлига сабоқ берувчи зиё масканига ай-

ланган эди. “Оврупо Шарқдан саводхонликни, аниқ фанлар ва уларни эгаллаш усулларини, деҳқончилик, чорвачилик илмларини, денгизда сузиш ҳунарини, ҳарбий техникани ўрганиб олди”.¹

Марказий Осиёда илм-фан, илмий-сиёсий услуб Оврупога нисбатан анча илгари шакланган эди. Ирландиялик йирик олим М. Уотт бир буюк ҳақиқатни тан олади: “Овруполиклар мусулмон маданияти... айниқса, фалсафа ва адабиёт соҳасида ўзларининг қарздор эканликларини ҳис қилганларича йўқ”.² Бу масалани ўрганишга чорак асрлик умрини сарфлаган таниқли олима Ф. Сулаймонова “Шарқнинг Оврупога таъсири уч ёқлама — араб Испанияси, норманнлар Сицилияси ва бир неча бор такрорланган салб юришлари орқали бўлди”, деб ёзади.

Бевосита нотиклик санъати масаласига келсак, бу ҳақда Абу Райҳон Беруний, Аз-Замаҳшарий, Зайниддин Восифий, Алишер Навоий, Хусайн Воиз Кошифий, Низомулмулк, Мирзо Улуғбек, Абулғози Баҳодирхонларнинг асарларида қисқача тўхталиб ўтилган...

¹ Комилов Н. Тафаккур қарвонлари. Т.: Маънавият, 1999. 59-б.

² Қаранг: Сулаймонова Ф. Шарқ ва Фарб. Т., Ўзбекистон, 1997. 314-б.

Бугунги ўзбек илмий-сиёсий услубини Ислом Каримов асарларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бу асарлар улуғ тарихимизни, янги давлат пойдевори қўйилаётган давр, унинг муаммолари, келажак асослари, шунингдек, халқимизнинг олижаноб фазилатларини ўзида ифода этиб қолмай, келажаги буюк Ўзбекистонни дунёга танитмоқда. Юртбошимиз илмий-сиёсий услубида, аввало, ўзига хослик ва ўзига мослик, улуғ ғояларнинг халқона ифодаси мавжуд. Иккинчидан, бу услуб илдизлари, эслаб ўтилганидек, ота-боболаримиз ўрта асрларда яратиб кетган аънаналарга бориб тақалади. Учинчидан, илмий услубнинг бош талаби — фикр аниқлиги бўлса, Ислом Каримов нутқлари, маъруза ва асарларида фикр фавқулдда тиниқлиги билан тингловчи ва китобхон эътиборини ўзига тортади.

Юртбошимизнинг маърузалари, рисодалари, телевидениедаги чиқишларида, республика ва хориж журналистлари билан мулоқотларида фикрлар равшан, салмоқли, обдон пишитилган, қиёмига етгандир. Нотиқ ҳар бир чиқишида масалани аниқ қўяди ва уни тўғри ечиш йўлларини кўрсатиб беради. Демакки, бу нутқларда ижтимоий-сиёсий ҳодисаларни илмий жиҳатдан тўғри баҳолаш, мантиқнинг кучлиги жонли сўзнинг тингловчиларга етиб боришини осонлаштиришда, илмий хуло-

саларнинг тезда уқиб олиншини кучайтиришда, айрим мураккаб тушунчаларни очиб беришда қўл келмоқда.

Ислом Каримов чет эллик журналистлар билан учрашувларида, вилоят кенгаши сессияларидаги чиқишларида халқнинг "илмоқли" иборалари, мақол ва ҳикматли сўзларини жуда ўринли қўллайди. Масалан, "қарс икки қўлдан чиқади" дейди юртбошимиз бир вилоят сессиясида. Бир нутқда эса "Халқимизда ўн қўшчига — бир бошчи", деган ибора ишлатилади, халқимиз азал-азалдан ўз етакчиларига ишонган, ихлос қўйган, деган фикрни илгари суради. Бошқа бир маърузада "Қўрққан олдин мушт кўтарар" деган нақлни тилга олади. "Бу хил дастурларнинг тагида "мендан кетгунча эгасига етгунча" деган нарса ётибди", дейди "Истиклол йўли: муаммолар ва режалар" рисоласида. Президент бу ўринда совет тузуми давридаги хом хаёлга қурилган "Озиқ-овқат дастури", "2000 йилгача уйжой қуриш дастури"ни кескин танқид қилаётир. Ҳа, юртбошимиз нутқларида умумхалқ ва давлат манфаатини кўзлаб айтилган танқидий фикрлар, гоҳида истехзо, гоҳида кино тарзида қўлланган мақол ё ҳикмат, халқона ибора билан янада таъсирчанлик касб этади.

Хорижий журналистларнинг кескин саволларига ҳам нотик ҳозиржавоблик билан, ҳикматлар воситасида жавоб беради. Ма-

салан, "Труд" газетаси мухбири саволларига жавобларида "Ўзбекларда "аввал таом, сўнгра калом" деган гап бор", дейди. Ва суҳбатдошига бозор муносабатларига ўтиш билан боғлиқ жараённи ҳаётий мисоллар орқали содда тилда тушунтиради. Бошқа бир жавобида эса журналистга "Коса тагида нимкоса бор"лигини айтиб, мулоҳаза қилишга ундайди.

"Доноларимиз бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака кўтарилади, деб бежиз айтмаганлар, — дейди Ислом Каримов 1995 йил 2 ноябрда Фанлар Академияси бир гуруҳ олимлари билан учрашув чоғида. Сўнг фикрини давом эттириб, шундай дейди: — Бу ҳикматни теран тушуниш керак. "Мусофир бўлмаган мусулмон бўлмас", деган гап ҳам бор. Шу маънода бугунги тинчи бузилган узоқ-яқин юртларни кўриб келаётганлар кўзи очилиб қайтати".

Нотикнинг ҳозиржавоблиги, халқ ҳикматлари ва мақолларни бу қадар ўринли ишлатиши, турган гапки, ақл-идрок, тафаккур маҳсулидир.

Президентимиз фаолиятида оммавий аҳборот воситалари билан суҳбатлар салмоқли ўрин эгаллайди. Ҳар бир учрашув ёхуд суҳбат замирида юртбошимизнинг ёрқин сиймоси, унинг мақсад ва интилишлари яққол намоён бўлади. Масалан, "Танлаган йўлимизнинг тўғрилигига ишончимиз ко-

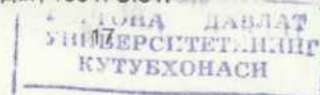
мил” номли 1996 йил 16 февралдаги бир гуруҳ Россия оммавий ахборот воситалари мухбирлари билан ошкора мулоқот кўпчиликнинг ёдида бўлса керак. Унда Ислом Каримов ҳар жиҳатдан комил сиёсий арбоб эканлигини намойиш этган. Ҳатто ҳарбий соҳага оид савол берган журналист “Сиз бари бир айтмайсиз”, яъни бу соҳадаги ишларни сир тутасиз, деган маънода гапирганида, унга жавобан “Нега айтмас эканман? Ҳамма рақамларни айтиб бераман” дея мудофаа харажатларини санаб ўтади. Қизиғи шундаки, ўша суҳбатда айтилган, ҳали кўпчиликка номаълум бўлган, кишини огоҳликка ундаган фикрлар тўғри эканлигини бугунги кунга келиб билмоқдамиз. Ақидапарастлик, террорчилик хавфи, МДХ сиёсатчиларининг масалага лоқайд қараётгани, бу оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлиги ҳақидаги мулоҳазалари юртбошимизнинг жуда узоқни кўзлаб иш юритишидан далолат бермайдими?!

Биз XX асрнинг таниқли сиёсий раҳбарлари биографиясини варақлаб, матбуот ва телевидение улар ҳаётида етакчи роль ўйнаганини кузатдик. Э. Иваняннинг “Жорж Вашингтондан Жорж Бушгача” китоби қизиқарли фактларга бой бўлиб, унда АҚШда турли даврларда ҳукмронлик қилган 40 президентнинг портрети ғаройиб далиллар асосида чизиб берилади. Булар орасида, айниқса, истеъдодли шахс — Жон Ф. Кен-

неди ҳаёти кўпчиликда қизиқиш туғдиради. Китобда ёзилишича, Ж. Кеннеди телевидение имкониятларини юқори баҳолаган экан. У Оқ уйга келган илк кунлариданоқ матбуот котиби Пьер Сэлинжер берган маслаҳатга кўниб, радио ва телевидениега кетма-кет матбуот конференцияларини бера бошлайди. Илк матбуот конференциясини “ойнаи жаҳон” орқали 65 миллион киши томоша қилади. “У билан телевидение камераси гўёки бир-бири учун туғилгандек эди, — деб ёзади сиёсатчи Д. Халберстам. — Телевидение президентнинг биринчи йирик сиёсий юлдузи бўлди. У телевидениенинг обрў ва қудратини оширди, ўзи ҳам қудратли одамга айланди. Улар бир-биридан яхши фойдаланишди”¹. “Ойнаи жаҳон” президентни халқ орасида тезда машҳур қилиб қўйди. Оқ уйда ўтказган ўттиз тўрт ойлик фаолияти мобайнида Жон Кеннеди 64 мартаба матбуот конференцияси ўтказди. Америка телевидениеси томонидан олти миш учтаси олиб берилди, бундан ташқари, у Оқ уйдан туриб тўққиз марта халққа мурожаат қилганди...

○ Ислом Каримов фаолиятида ҳам оммавий ахборот воситаларининг ўрни юқоридир. Ҳар бир газетхон ёки томошабин юртбошимизнинг нутқлари ва телевидениеда-

¹ Иванян Э.А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. М.: Политиздат, 1991. С.81.

ги чиқишларини диққат билан кузатиб боради. Самимий, жонли тилда сўзланган нутқларни эътибор ила тинглаб, давраларда муҳокама қилишади. Чунки нотик халқнинг дили ва тилидагини, эл-юрт манфаатларини ҳимоя қилиб фикр билдиради, йўл-йўриқ кўрсатади.

Катта тажрибага эга давлат раҳбаримиз **“ҳар қандай муҳолиф билан баҳслашмоққа тайёр”** лигини ҳамиша намоён этиб келади. Унинг 1993 йил 26 майда “Труд” газетаси муҳбири саволларига жавобларида шундай сатрлар бор: *“Баҳслашиш, ўз нуқтаи назаримни айтиш, яхши амалий баҳсларда ўзимнинг ҳақ эканлигимни исботлаб бериш мен учун ҳам қизиқарли. Очигини айтсам: мен қаттиққўл одамман, аммо ишонарли ва далил-исботи билан эътироз билдиришса, бундай одамларни ҳурмат қиламан”*.

Президент учрашувларда кутилмаган мулоҳазалар айтиб, парадоксал тасдиқлаш усулидан ҳам унумли фойдаланади. Мисолларга мурожаат қилайлик: “Қайси ишларда қонун бузилган? Қаерда ва қайси ўринларимиз нотўғри ёки демократик халқаро меъёрга мос келмайди, айта қолсинлар?” дея эътироз билдиради жаноб Бейкерга қарата. Сўнг Ислом Каримов “Комсомольская правда” муҳбирига ўша вазиятни қуйидагича тушунтиради: “Мен унга “Қандай қилиб эътибор бермайман. Мен сизнинг

ички ишларингизга аралаша олмайман-ку. Сиз у ерда давлат котибисиз, Буш жаноблари эса — Президент. У Адлия вазирлигига бирон-бир партияни қонунга хилоф равишда рўйхатга олишни буюра оладими?”

Бу ўринда нотикнинг ўзига хос принципи, мантиқий асосда қатъият билан масалага ёндашиш тарзи намоён бўлади.

Яна бир мисол. 1990 йилда Наманганда ақидапараст ваҳҳобийлар осойишталикка таҳдид қилишганида Президент бориб, улар билан юзма-юз, очиқ гаплашди. “Залдагилар эса қутуриб авжига миндилар, ғала-ғовурда Ислом Каримовнинг дастлабки сўзларини эшитиб ҳам бўлмади, — деб ёзади публицист Олег Якубов “Қашқирлар галаси” асарида. — Лекин Президент атайин паст овозда сўзини давом эттирди ва пировард натижада ҳаммани тинчланишга ва тинглашга мажбур этди.

— Мен ҳеч қанақа дўк-пўписадан кўркмайман, мени чўчитаман деб хомтама бўлманглар, — деб сўз бошлади Ислом Абдуғаниевич. — Мен сизларни алдашим, ҳамма талабларингизга розиман, деб айтишим, фармонни имзолашим, вақт ўтгач, барча ҳужжатларни бекор қилишим ҳам мумкин эди. Ёки бўлмаса, бу ердан чиқиб кетгач, қўшин, милиция чақириб бирпасда тартиб ўрнатиш ҳам мумкин эди. Бироқ мен Президентман, эркак кишиман, сўзим сўз,

ўз ваъдамнинг устидан чиқишга одатланганман.”¹

Тўғри, принципиал сўз, қатъият бу ўринда жасурлик билан уйғунлашиб кетган. Президент уларнинг “даъво”си ножиоз ва қонунга зид эканлигини асослаб тушунтиради.

Юртбошимиз нутқларида кўп қўллайдиган усулларида яна бири — риторик сўроқдир. Бу, одатда фикрни сўров шаклида ифодалаш бўлиб, кўпинча интонацияни кучайтиришга хизмат қилади. Қуйидаги мисолларга эътибор қилинг: “*Хўш, уларнинг дастури борми? Улар кўп миллатли Ўзбекистон халқини қайси йўлдан бошлаб бормоқчилар?*” (1 жилд, 151-бет). “*Бугун биз, бутун Ўзбекистон аҳли, озодликка чиқиб, Ватанимизнинг буюк келажагини кўзлаб турган пайтимизда “сен — зоминликсан”, “сен — форишликсан” ёки “сен — жиззахликсан” деб тоифакашлик, тарафкашлик қилиш гуноҳи азим эмасми?! Қачон биз халқ бўламиз, қачон тўдабозлик ва гуруҳбозлик касалидан халос бўламиз?!*” (1.177). “*Тожикистон “тажриба”сини буёққа олиб келиш шунчалар зарурми? Қон тўкиш, одамларни бир-бирига гиж-гижлаш, миллатни бўлиб ташлаш кимга наф келтиради? Қон тўкиш билан, одамларни нобуд қилиш йўли*

¹ Якубов О. Қашқирлар галаси: террорнинг қонли изи. Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2000. 43-б.

билан мақсадга эришиш қачондан бери демократия бўлиб қолди?” (1.34). “Хамма жойда — хўжалик, туман, вилоят, республика поғоналарида ўз масъулиятини сезмаган, тўртта одамнинг бошини қовуштирмаган кимсаларга нима учун минбарни бериш керак? Умрида бирор амалий иш қилмаган одам бу ерга келиб ақл ўргатса, нега унга кулоқ солиш керак?” (1.35).

Ислоҳ Каримовнинг илмий-сиёсий услубига хос жиҳатлар нималардан иборат?

Аввало, нутқлар композицион пишиқлиги, илмий-сиёсий тўқмағизлиги билан алоҳида ажралиб туради. Ҳар бир нутқ билим ва тафаккур меваси, у китобхоннинг маънавий оламини бойитишга, янги давр — истиқлол ва ўзгаришлар, бунёдкорлик руҳига дахлдорлик туйғусини шакллантиришга хизмат қилади. Нотиқ кўп йиллардирки, давлат ва жамият қурилиши, сиёсий, иқтисодий, маърифий, ҳуқуқий тизимларни шакллантириш, ислоҳотлар ҳақида фуқароларимизга янги тушунчалар беришдан чарчамайди. “Мустақиллик”, “ислоҳот”, “мафкура”, “маънавият”, “фуқаролик жамияти”, “тарихий хотира”, “лавозим”, “адолат”, “қонун”, “мулкдор”, “инсон”, “ҳуқуқ”, “таҳдид”, “барқарорлик”, “кафолат”, “келажак”, “дахлсизлик” каби атама ва сўзлар юртбошимиз таъкидлари остида тасаввур оламинизда алоҳида кадр ва юксак мақом касб этганлиги ҳеч кимга сир эмас.

1.2. Оғзаки нутқ имкониятлари

*Ҳар сўзни халойиққа зоҳир қилсанг,
яхши юз била зоҳир қил, токи мақбул
бўлсун ва халойиқ сенинг сўз била ба-
ланд мартабага эғалиғингни билсунлар.*

КАЙКОВУС. "ҚОБУСНОМА"

Оғзаки нутқ билан ёзма нутқ бир-биридан маълум даражада фарқланади. Маълумки, оғзаки нутқ ёзма нутққа қараганда анча қадимийдир. Буюк қомусий олим Аристотел айтганидек, "талаффуздаги сўзлар — ақлий тажрибанинг аломатлари бўлса, ёзувдаги сўзлар талаффуздаги сўзларнинг белгиларидир".

Ҳар бир нутқ маълум бир мақсадга қаратилган бўлади. Шу жиҳатдан олганда, нутқ тантанавор, қизгин, шоирона, профессионал, сўзлашув, сахна, бадиий, фольклор, нотик, муаллиф, диалектик нутқ каби турларга бўлинади.

Президентимиз Ислом Каримовнинг 2000 йилнинг 24 феврида Соғлом авлод Давлат дастури ишчи гуруҳи, шу соҳа мутахассислари билан мулоқотини қизгин сўзлашув нутқи¹, деб аташ мумкин.

Мулоқотни телевидение орқали миллионлаб томошабинлар томоша қилдилар.

¹ Қаранг: "Тафаккур" журнали, 2000, 2-сон.

Президент ўртага ташлаган фикрлар, илгари сурган масалалар ифодаси содда ва самимий эканлиги билан диққат-эътиборни ўзига жалб этди. Соғлом авлод Давлат дастури мазмун-моҳияти кенг жамоатчиликка етказилди. Бошқа нутқларда кузатилганидек, нотик тўғри ва кўчма маънода ишлатиладиган сўзлар, ўхшатиш, киноя, мақол ва қочиримлардан фойдаланмади. Негаки, суҳбат танқидий, таҳлилий руҳда бўлиб, мушоҳадаталаб вазиятда кечди...

Нотик нутқида одатдаги композицион қурилиш бузилмаган: у кириш, асосий қисм ва хулосадан иборат. Киришда давлат аҳамиятига молик Соғлом авлод дастури қабул қилиниши ғояси туғилиши тарихига қисқача тўхталиб ўтилади. Сўнг "Соғлом авлод" тушунчаси талқинида ноаниқлик (абстрактлик), тушунмовчилик, ҳатто янглиш қабул қилиш ("оилани режалаштириш" деган талқинлар) содир бўлаётганлигига эътиборни қаратади. Асосий қисмда дастурдан кўзда тутилган асосий мақсад атрофлича тушунтирилади, нотик олти йўналишда иш олиб бориш зарурлигини ҳаётий мисоллар асосида исботлаб беради. "Хулоса" қисмида дастурни бажаришда соғлиқни сақлаш, таълим-тарбия тизими, хотин-қизлар кўмитаси, маҳалла жамғармаси, тегишли ташкилотлар, матбуот, телевидение ҳамда кенг халқ оммаси олдида турган вазифалар белгилаб берилади.

Юртбошимиз шу масалага масъул бўлган ҳар бир кишини қуруқ гапдан энди амалий ишга ўтишга ундайди. Бу — талаб, таъкид, қақириқ оҳангида ифодаланади.

Нутқда “керак”, “зарур”, “мумкин”, “лозим”, “шарт” сўзлари боғлама вазифасида кўп қўлланган. Сухбат (диалог) нутқда, юқорида уқтирилганидек, муаммоли масала қўйилганда, у кўпинча сўроқ гап тарзида баён этилиб ўртага ташланади. Бунда тингловчининг диққат-эътиборини керакли фикрга қаратиш, қизиқтириш, фикрни таъкидлаш мақсадлари кўзда тутилади. Масалан: “Ўғил-қизларимиз психологиясида нималарни шакллантириш керак? Эртага турмуш қурмоқчи бўлган ёшларимизни нималар кутмоқда? Уларнинг олдида қандай ҳаёт синовлари турибди?” Салдан кейин нотик энди махсус стилистик усулларни қўллашга ўтади, яъни, такрор, риторик сўроқ, риторик мурожаатни ишлатади. Эътибор беринг: “Ўғил-қизларимиздаги балоғат ёши билан боғлиқ ўзгаришларни кимдир тушунтириб бериши керакми-йўқми?”

Нотик сўзлаяпти. Тингловчилар жим. Чунки улар янгича тушунчага эга бўлиб, тасаввур дунёси бойимоқда. Қўйилаётган савол, муаммолар ечими бўйича талаб якка бир шахсга эмас, балки умумга қаратилмоқда.

Ислон Каримов жамоатчиликка тушунарли бўлсин, деган мақсадда ҳар бир маса-

лага ойдинлик киритади. “Тўртинчи йўналиш — бир ёшгача бўлган болаларни вояга етказиш масаласи. Бу ёшда болаларни парваришлаш алоҳида диққат-эътиборни, махсус шарт-шароит яратилишини талаб қилади. Бутун дунёда бир ёшгача бўлган болалар орасидаги ўлим ҳолатлари алоҳида ҳисобга олиниши бежиз эмас. **Инсон ҳаётининг биринчи йили энг нозик, энг қалтис давр ҳисобланади**”.

Юқоридаги мисолда “энг” сўзи такрор ишлатилди. Буни табиий ҳолат, деб қараш лозим. Гап таркибида бундай сўзларнинг қўлланилиши кўпчилик ўринларда тилнинг тарихий шаклланган ҳолати ва ҳозирги меъёрларига халақит бермайди. Соддароқ қилиб айтганда, бир хил ўзакли сўзларнинг синонимини қўллашга ҳар доим имкон бўлавермайди. Бирор тушунчани таъсирли ифодалаш зарурати туғилганда, айна сўзни гапда яна такрорлашга эҳтиёж туғилади. Масалан, “... **туғилган бола соғлом ўссин, улғайиб вояга етгач, жамиятимизнинг баркамол аъзоси бўлсин, янги қуриладиган оиладан янада соғломроқ авлод бунёдга келсин**”. Соф ўзбекона, фалсафий тилда айтилган сўзлар! Деҳқонга, ўқитувчига, талабага ва олимга бирдай тушунарли. Нотик давом этади: “**Ҳар бир инсон ўзидан соғлом фарзанд, соғлом зурриёт қолдириши кераклигини англаб етса, эҳтимол вақти-соати келиб**

биз шундай мамлакатга айланамизки, унда энг соғлом миллат ва элатлар истиқомат қилади”. Аслида ҳам шундай. Ота-она азиз фарзанди учун умрини бағишлайди, ҳатто жонини беришга тайёрдир.

Нотик муаммоли масалани таҳлил қилар экан, халқ ҳаётидаги тарбияга дахлдор турли ҳолатларни жуда асосли ифода этади. **“Ким поку ким нопок, ким оиласини қандай йўл билан боқяпти, ким топган-тутганини фарзанд тарбиясига, ким машина ёки ҳашаматли уй-жойга сарфляяпти — хуллас, ҳаётнинг қайси бир томонига назар ташламанг, одамлар ўз фазилатлари ва ёки, аксинча йўл қўяётган қусур ва камчиликлари билан ёш авлод тарбиясига муайян таъсир ўтказаетганига гувоҳ бўласиз”**. Ахир, бу сиз билан бизнинг ички дунёмизни, интилишларимизни очиб берувчи аччиқ ҳақиқат-ку.

Мана, Соғлом авлод йилида ёзувчиларга мавзу!

Давлатимиз раҳбарининг нутқлари ана шундай мушоҳадаларга бойлиги, фикрлар кўламдорлиги, таъсирчанлиги билан жамонатчиликда яхши таассурот қолдиради.

Нутқларда таққослаш усулидан ҳам ўрнида унумли фойдаланилади. **“Такрор айтаман, биринчи шарт, — дейди нотик, — инсоннинг, ота-онанинг тафаккурини ўзгартиришдан иборат... Айрим ота-оналар дабдабали уй-жойлар куради,**

тўкиб-сочиб тўй қилади, қатор-қатор машинали бўлади. Ваҳоланки, суриш-тирсангиз, боласининг қаерда ким билан юриши, вақтни қандай ўтказиши, қандай билимга эга экани на отани, на онани қизиқтиради”.

Дарҳақиқат, биз истиқлол даврида аллақачон алдоқчи ҳою ҳавасларга, дабдабазликка чек қўйиб, соғлом фикрга, таълим-тарбияга бутун эътиборни қаратсак, бу — миллатни юқори поғонага олиб чиқишга хизмат қилган бўлар эди. Президент суҳбатда шу долзарб масалани ҳам илгари суради.

Мулоқотда асосан икки катта мақсад ўртага ташланади. Биринчиси, қайд этилган соғлом авлод масаласи бўлса, иккинчиси, бахтли ҳаётга эришишдир. Бутун саъй-ҳаракатларимиз айна шу эзгу ишларга қаратилгандир.

Кўриниб турибдики, нотикнинг оғзаки нутқида тўлақонли мантиқий изчиллик мавжуд. Бу — фикрнинг бир-бирига табиий боғланишида, изчил баён этилишида, таъкиднинг илмий нутқ учун меъёр эканлигида акс этади.

Илмий нутқнинг ифода усули шундайки, у бошидан охиригача муҳокама юритиш ва исботлашдан иборат бўлади...

Энди нутқнинг композициясидаги хулоса қисмига қисқача тўхталиб ўтсак. Хулосада асосий қисмда ёритилган масалалар-

га якун ясалади. Олинган илмий янгиликларнинг асосий мазмуни, натижалари сонлар билан 1, 2, 3 тарзида ёки хатбошилар билан ажратилган ҳолда бирин-кетин санаб берилади. Шунинг учун илмий баённинг хулоса қисми энг зарурий композициялардан бири ҳисобланади. Тингловчи (ўқувчи) охирида, турган гапки, ўзига керак бўлган энг зарур илмий маълумот ва хулосаларни олади. Одатда, бу қилинган амалий (илмий) ишларнинг мазмун-моҳиятини белгилаб беради.

Ислом Каримов Соғлом авлод Давлат дастурига бағишланган нутқининг хулоса қисмида олти йўналишни кўрсатиб ўтади:

Биринчи йўналиш — мактабларда ўқиётган, таълим олаётган ёш авлод, аввало қизларимизнинг тарбияси.

Иккинчи йўналиш — оила қуриш, шунингдек ота-она, қайнона-келин тарбияси.

Учинчи йўналиш қизларга, аёлларга тўғри муносабат, шароит яратиб бериш.

Тўртинчи йўналиш — бола туғилгандан кейин бир ёшга тўлгунча шароит яратиб бериш.

Бешинчи йўналиш — беш-олти ёшгача бўлган болалар тарбиясини ташкил қилиш.

Олтинчи йўналиш — туғма касаллик билан туғилган ногирон болаларга ғамхўрлик қилиш.

Юртбошимизнинг бу илмий нутқи оила маърифати ва маданиятини оширишда

муҳим босқичгина бўлиб қолмай, Соғлом авлод моделини яратишда асос вазифасини ҳам ўтайди.

Хулоса қилиб айтганда, биз алоҳида тадқиқот мавзуси сифатида таҳлил қилган юқоридаги нутқ — миллатпарварлик, инсонпарварлик, миллат дардларига дармон бўлишнинг (Амир Темур) ҳаётий намунасидир.

1.3. Омма сиёсий кайфиятини йўналтиришда сўзнинг ўрни

Сен барча сўзларни билим билан сўзлагин, барча кишини билими учун улуғлагин.

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

Раҳбар нотиклик маҳоратининг калити — тилдир. Заковат ва билимнинг очқичи ҳам тилдир. Одамни тил улуғлайди, уни бахтиёр қилади. Ҳазрат Алишер Навоий айтганидек:

*Сўздурки, нишон берур ўликка жондин,
Сўздурки, берур жонга хабар жонондин.
Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин.*

Сўз — қудратли ва буюк воситадир.

Мана бу жонли мисолда юртбошимиз сиёсий вазиятни кенг жамоатчилик учун нечоғлиқ аниқ-тиниқ ифода этиб берганига гувоҳ

бўламиз. **“Ўтган йилнинг май (1992 йил —Б.О.) ойида Тожикистонда тўнтариш юз бериб фуқаролар уруши бошланган, одамларни куйдириб, аёлларнинг қорнини ёриб ташлаган, қўлларини кесиб, бошларини танасидан жудо қилишган, хуллас, ваҳшийлик билан ўттиз мингдан ортиқ одам қириб ташланган пайтда бу кўргилик кимнинг ёрдами билан бўлмоқда, деб ҳеч ким ўзига ўзи савол бермади”.** (1.159). Юқорида фуқаролар уруши жафокаш халқ бошига қандай кулфат келтиргани таъсирчан изоҳлаб берилган.

Ҳаётда ишчи, деҳқон, тадбиркор ё ўқитувчи ташаббуси билан раҳбар ташаббуси уйғунлашгандагина кутилган натижага эришилади. Президентимизнинг 2000 йил 22 январда Олий Мажлис I сессияси минбаридан туриб **“Ташаббус сўнмасин — ташаббус ўлмасин!”** деб айтган оташин даъвати ҳам омма сиёсий кайфиятини кўтаришга хизмат қилади.

Илмий услубнинг муҳим жиҳати шундаки, унда мавҳумлик, ноаниқлик бўлмайди. Аниқлик, топқирлик, мантиқийлик, сўз ва ибораларни ўз ўрнида қўллаш, янги ғоялар, концепциялар, тамойилларни ўртага ташлаш зарур бўлади. Ислом Каримов нутқларида ана шу илмийлик ва холисликка амал қилинади.

Нутқнинг мазмунли, таъсирчан бўлиши, аввало, унинг “хамиртуруши” бўлмиш

фикрга, сўзларни тўғри танлаб, фикрни таъсирли ифода этишга кўп жиҳатдан боғлиқ. Юртбошимиз барча нутқларида, рисолаларида халқона ташбеҳлар, ҳикматли сўзларни ишлатадики, бу — аудиторияда, албатта, унутилмас таассурот қолдиради. *Ўз устида тинимсиз ишлаш, она тилимизнинг мўъжизакор қудратидан тўла баҳраманд бўлиш, сўзнинг таъсир кучини нозик ҳис қилиш, машҳур нотиклар ҳаётини ўрганиш, ижодий изланиш бунда муваффақиятлар калити бўлиб хизмат қилаётир.*

Ислом Каримовнинг жонли мулоқоти ўзига хос. Бошқача қилиб айтганда, Президент нутқи — диалог нутқи. Нотик тингловчилар унинг сўзларини қандай қабул қилаётганини қалбан ҳис этиб туради. У аудитория ҳолатига қараб, айрим сўзларни секинроқ, айримларини алоҳида урғу бериб талаффуз этади, овозини кўтаради ёки пасайтиради. Юртбошимиз бевосита халққа мурожаат қилиб, ҳис-ҳаяжон билан юракдан гапирди. Кўп ҳолларда у тайёр маърузани бир четга суриб қўйиб, жонли суҳбатга киришиб кетади. Шундай пайтда нотик янада очилиб фикрлашади, гўё юрагида, тафаккури хазинасида жамланган ўйлар тизилиб келаверади...

Дарвоқе, сўзнинг кучи ва қудрати туфайли ҳаётимизда учраб турадиган кўп мушкулликларни енгиб ўтиш мумкин. Бу ҳақда ота-боболаримиз яхши фикрларни ёзиб

қолдирганлар. Алишер Навоий "Сабъан сайёр" достонида айтадики:

*Буйла булбул навоси сўздуру бас,
Нағмаи жонфизоси сўздуру бас,
Бўлмаса сўз ажаб бало бўлғай,
Булбули нутқ бенаво бўлғай.*

Нотик ҳар бир нутқида инсон салоҳиятини энг фаол, энг бунёдкор омил, ислохотларни амалга оширувчи, буюк келажакни яратувчи етакчи куч, деб билади. Шунинг учун юртбошимиз бунёдкор халққа суянади, ўз навбатида халқимиз унга ишонади, эргашади ва қўллаб-қувватлайди...

1.4. Услугнинг тадрижий такомилли

*Барча иш-юмушлар заковат ту-
файли битади, беклар ҳам давру
давлатга билим орқасидан эриша-
дилар.*

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

Президентимиз оғзаки ва ёзма нутқлари, нотиклик маҳорати билан танишганда шунга амин бўласизки, унинг маҳорати серқирра. Шунинг учун ҳам Ислом Каримов асарлари ўзбек сиёсий публицистикасининг энг ёрқин намуналари сифатида ҳар биримиз учун қимматлидир.

Муаллиф айрим сиёсий-иқтисодий атамаларни халқона талқинда берадики, бар-

чага тушунарли бўлган бундай илмий услуб тингловчию китобхонни мамнун қилади. Масалан: "валюта", "лицензия", "инфляция", "сертификация", "люмпенлашув", "холдинг", "лизинг компаниялари", "аудиторлик хизматлари" ва бошқа атамаларни юртбошимиз шунчаки келтириб ўтирмайди, балки батафсил изоҳ бериб, тушунча ҳосил қилади: "Яқин ўтмишдаги жамиятимизга хос энг машъум кўриниш — люмпенлашув — мулкий қиёфани йўқотиш эди". Айрим атамалар эса содда, ихчам тарзда тушунтирилади: "**Бюджет** дегани бу — давлатнинг ҳамёни, чўнтаги".

Илмий услубда муҳим омиллардан бири таққослаш усулидир. Таққослаш аудиторияда бир-биридан фарқни билишда, солиштиришда қўл келади. Нотикнинг яна бир муҳим фазилати — илмий таҳлил жараёнида мисолларни бирма-бир санаб ўтишидир. Бу, турган гапки, масалани ойдинлаштириш, солиштириш, кенг қамраб олиш, хулосалар чиқаришда асқотади.

Истиклол йилларида эълон қилинган Ислом Каримов асарларида синонимик қаторлар кўплиги ҳам тадқиқотчиларни қувонтиради. Масалан, уч ҳокимиятдан бири бўлган қонун чиқарувчи органни "анжуман", "машварат", "парламент", халқимизга озодлик нашидасини тухфа этган мустақилликни эса кўпинча "истиклол", "озодлик", "эркинлик" тарзида қўллайди:

“Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” ёки “Ислохотлар муваффақияти — истиқлол кафолати”. Асли истиқлол арабча сўз бўлиб, бошқаларга тобе бўлмай, ўз эрки билан яшаш, ўзини-ўзи идора этиш, мустақиллик, эркинлик деганидир.

“Боқиманда”, “охират”, “шаккоклик”, “сарҳисоб”, “суғурта”, “тасарруф”, “тажовузкорона”, “тақводор”, “тахдид”, “хуррият”, “эътиқод” каби ўнлаб сўзларнинг ўз ўрнида ишлатилиши, синонимик қатордан гўзал бадиий ташбеҳлар яратиш Президент асарларининг илмий-бадиий салмоғини оширади. “Устувор” (русча “приоритетный”) сўзи, “устувор йўналишлар”, “устувор тамойиллар” бирикмалари айнан Ислом Каримов илмий асарлари орқали халқ орасида кенг оммалашди. Аслида устувор — маҳкам, мустаҳкам турувчи маъноларини ташийди. Баъзида нотик гуноҳи азим (улуғ гуноҳ), кори хайр (хайрли иш) каби ибораларни жуда топқирлик билан ишлатади. Шу билан бирга, “инвестиция”, “интеграция”, “лицензия”, “конвенция”, “акция”, “санация”, “конвертация” сингари тилимизга эндигина кириб келаётган халқаро сўзларга чуқур маъноларни юклаб берадики, буларнинг ҳар бири таҳлилига узоқ тўхталиш мумкин.

“Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...” (1997) асари Ислом Каримовнинг илмий-ижодий фаолиятида янги босқични бошлаб берди,

десак хато бўлмайди. У мазмун-мундарижаси, фикрларга бойлиги жиҳатидан башорат этувчи асар! Бу ҳақда республика ва хорижий матбуот саҳифаларида кўплаб эътирофли фикрлар билдирилди. Асар услуби ҳақида гапирадиган бўлсак, у ўзига хос, кенг қамровли. Муаллиф мазмунни тўлиқ етказиш учун ўнлаб сўз бирикмаларини янги талқинларда қўллайди. Масалан, *экстремистик муҳолифат, жангари миллатчилик, диний мурасасозлик, тоталитар қарамлик...* Аммо ҳар бир ҳолатда масаланинг моҳияти аниқ очиб берилган. Шунда китобхон муаллифнинг илмий салоҳияти воситасида муҳолифат ва миллатчиликнинг турли-туман кўринишларини англаб, тушуниб олади. Китобда *қадриятнинг маънавий ва умуминсоний, диннинг маданий, агрессив ва экстремистик жиҳатлари* жонли мисоллар ёрдамида далилланади.

Президентимизнинг ижодий изланувчанлиги ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш лозим, деб ўйлайман. Унинг асарлари — узлуксиз мушоҳада жараёнининг ноёб маҳсуллари дир. Шу ўринда бир воқеани эслашга тўғри келади. “Ўзбекистон” нашриётида “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...” китоби корректураси ўқилляпти. Унда “Буюк давлатчилик шовинизми ва миллатчилик” (китобда 49-бет) боби бор эди. Босишга рухсат этишдан олдин муаллиф корректу-

рани яна бир бор кўздан кечирар экан, шу бобдаги “миллатчилик” атамаси олдидан “агрессив” сўзини қўшади. Бу тузатиш узукка кўз қўйгандек ўринлидир. Чунки “миллатчи” бўлиш — миллатни жонидан ортиқ севиш, деган маънони ҳам англатади. Агрессив эса тажовузкор деганидир. Мазкур бобда республиканинг тинчлиги ва барқарорлигига хавф солувчи, жанжални истовчи тажовузкор, жангари кимсалар ҳақида гап боради. Булар — давлат ва жамият учун ўта хавфли кимсалардир (1999 йил августидаги Қирғизистоннинг Боткент туманида, 2000 йил августида республикамизнинг Сариосиё ва Узун туманларида содир этилган тажовузкорлик юртбошимизнинг ҳақ эканлигини яна бир бор исботлади).

Шу тариқа кўпгина ўринларда “миллатчилик” сўзи “агрессив миллатчилик” ибораси билан янгича шакл олди. Ва биз — ноширлар сиёсатнинг янги-янги, унчалик илғаб бўлмайдиган қирраларидан хабардор бўлдик. Ваҳоланки, юртбошининг кўпжилдлик асарлари нашри жараёнида муаллиф томонидан қайта ишлаш ва таҳрирлар, фикрга сайқал бериш ҳоллари жуда кўп бўлган. Буни айтишдан мақсад — Президентимизнинг фалсафий мушоҳадаси кенглиги ҳамда сўз танлаш маҳорати, энг муҳими, сўзга нисбатан ниҳоятда талабчан эканлигини таъкидлашдан иборат.

Яна бир мисол. Юртбошимизнинг матн устида ишлаш маҳоратини чуқурроқ ўрганиш ниятида Президент девонида бўлиб, иш жараёни билан танишдим. Жумладан, “Шаҳидлар хотираси” ёдгорлик мажмуининг очилишига бағишланган маросимдаги нутқ матни Президент томонидан бир неча бор, қайта-қайта таҳрир қилинганига гувоҳ бўлдим. Юртбошимиз ҳар гал матнга ўзига хос жуда зарур ўзгартиришларни киритиб, уни янада бойитиб, сайқал берган. Масалан: “Юрт деб, Ватан деб, эркинлик деб жон берган” сўзлари “Озод ва эркин Ватан учун жон берган”; “ўз ҳурмат-эҳтиромимизни изҳор этамиз” сўзлари “...бажо этамиз”, дея ўзгартирилган; “оталаримиз” сўзи ўрнига “ота-боболаримиз” ибораси киритилган. Шунингдек, нотиқ баъзи жумлаларни ихчамлаштиради, ўчиради, фикрни янада ёрқинроқ очишга хизмат қиладиган зарур қўшимчаларни киритади. Қурилиш давомида ҳашарлар уюштирганларни санаб ўтаётиб, **“муҳтарам нуронийларимиз, зиёлиларимиз, адабиёт ва санъат аҳли”** деган сўзларни алоҳида қўшиб қўйганига шоҳид бўлдик. Сал кейинроқда **“бугунги унутилмас савобли ва тарихий бир воқеанинг асосий иштирокчилари бўлмиш”** деган сўзлар ёзилганини кўрамиз. Айниқса, нутқ охирида юртбошимизнинг **“Шу улуг ва бегараз ишларга ҳисса қўшган қўлларингиз дард кўрмасин, бошингиз омон**

бўлсин!” деган жумлани киритгани нутқнинг таъсирчанлигини оширибгина қолмасдан, муаллифнинг ўз халқига бўлган чексиз ҳурмат-эҳтиромидан далолат беради.

Ҳа, сўз масъулияти, сўзга ҳурмат ва нотиклик маҳорати бобида юртбошимиздан ҳар қанча сабоқ олсак арзийди.

Етакчи раҳбарнинг миллатни уйғотадиган, дардига дармон бўладиган, фидокор бўлишга ундайдиган бундай асарларни битиши осонлик билан бўлмаётир. Бунинг учун муаллиф кўп ўқиган, кўпни кўрган, узоқни кўра биладиган, миллатпарвар шахс бўлиши керак. Шунда ҳар бир нутқ, ҳар бир асар ҳаёт-бахш ғояларга бой ва таъсирчан бўлади.

Тил ва нутқ маҳоратига эса билим орқалигина эришилади.

Юртбошимиз аждодларнинг бебаҳо меросини, жаҳон файласуфлари ижодини, халқимизнинг ҳикматларини, энг муҳими, ҳаётни яхши билганидан нутқлари янги фикр ва ғояларга бойдир.

“Қутадғу билиг”да “заковат ва билимнинг очқичи — тилдир”, деб таъриф берилган. Ислом Каримов нутқлари янги давр зиёлисининг ёрқин фикрлари ифодасидир. Бу нутқларнинг мазмун-моҳияти Озодликни кўз қорачиғидек асраш, қадрига етишга даъватдан иборат.

Агарда Президентимизнинг илк асарлари — “Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар”, “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тарақ-

қиёт йўли” рисоалари билан “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...” китобини солиштирадиган бўлсак, мазмун кўлами, тил маҳорати жиҳатидан янада баркамол шаклланганини сезамиз. Шу маънода “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...” асарини йирик илмий-сиёсий тадқиқот намунаси, десак хато бўлмайди. Бу китоб Англия, АҚШ, Германия, Франция, Россия, Корея Республикаси, Покистон, Миср, Исроил, Туркия, Италия, Ҳиндистон, Руминия, Индонезия каби мамлакатларда йигирмадан зиёд халқлар тилига таржима қилиниб, нашр этилгани ушбу асарга қизиқиш тобора кучайиб бораётганидан далолат беради. Шуни ҳам айтиш керакки, бу асар дунёдаги энг атоқли олимлар, сиёсатшунослар томонидан юксак баҳоланган.

Ислом Каримов ўзининг халқларварлиги, мардлиги, узоқни кўра билиши ва, албатта нотиклик санъати билан халқимизнинг чексиз меҳр-муҳаббатига сазовор бўлди. Шу боисдан халқимиз давлатимиз раҳбарини “Ислом Каримов — Ватан озодлиги, эл-юрт равнақи тимсоли” деб эъзозлайдилар.

**Ҳамма қобилиятлардан энг
яхшиси — нутқ қобилиятидир.
КАЙКОВУС**

ИККИНЧИ БОБ

СИЁСИЙ АСАРДА МАҚСАД ВА ИФОДА БИРЛИГИ

Азму жазм била иш тутдим. Бирон ишни қилишга қасд қилган бўлсам, бугун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча ундан қўлимни тортмадим.

“ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ”

2. 1. Янги ғояларнинг таъсирчан ифодаси

Президентимиз асарларида янги даврга қадам қўйган эркин шахс ғоялари ўз ифодасини топган. Бу ғоялар ўта халқчил бўлганлиги учун одамлар ягона мақсад йўлида бирлашиб, бутун куч-ғайратларини эзгу ишларга сафарбар этмоқдалар.

Мамлакатимиз 1991 йил 1 сентябрда истиқлолга эришгач, халқни олға бошлайдиган янги ғояларга катта эҳтиёж туғилган эди. **“Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” ғояси** ана шундай буюк ғоялардан бири бўлди. Унинг муаллифи Ислом Каримов эканлиги ҳеч кимга сир эмас.

Юртбошимиз ўтмишимиз шарафли бўлгани каби келажагимиз ёруғ, буюк бўлишини истайди ва бунинг учун барча

асослар мавжуд, деб ҳисоблайди. Негаки, республикада табиий бойликлар, унумдор ер, қудратли иқтисодий ва илмий-техникавий, инсоний ва маънавий салоҳият етарли. Диёримизда меҳнатсевар ва истеъдодли халқ яшайди. Шундай экан, халқни руҳлантириш ва бунёдкорлик ишига сафарбар этиш керак эди.

“Янги уйни қурмай туриб, эскисини бузманг” ғояси ҳам ҳаёт тажрибасидан муваффақиятли ўтди. Бу даъват ўзига хос теран ҳикматга айланди ва халқ орасида кенг тарқалди. “Ҳар қандай ҳолда ҳам биз ўзимизни боқиб, тўйдириб келган нарсаларни вайрон қилишга берилиб кетишга ҳаққимиз йўқ”, дейди Ислом Каримов.

Ҳаётнинг мана шу оқилона қонуниятига зид йўл тутган сиёсатчилар, уларнинг ҳовлиқма “назария”лари қандай аянчли оқибатлар келтириб чиқаргани барчамизга маълум.

Ўзбекистонда ислохотлар шошма-шошарлик ва кескинлик билан эмас, балки босқичма-босқич олиб борилмоқда. Бу миллий урф-одат, анъаналарга мос тушади. Шу билан бирга, давлат тепасида йирик иқтисодчи ва узоқни кўра оладиган давлат арбоби турмаса, қандай қийинчиликлар туғилиши мумкинлиги бугун барчага аён бўлиб қолди.

1991 йил охири ва 1992 йил биринчи ярмидаги иқтисодий қийинчиликларни ен-

гиб ўтишнинг ўзи бўлгани йўқ. Иттифок парчаланиб кетгандан кейин йиллик эҳтиёжимизга етарли 6 миллион тонна ғаллани (уни Москва Канада ва Америкадан сотиб оларди) қаяқдан олиб келиш билан боғлиқ муаммолар ўз вақтида оқилона ҳал этилганини эсдан чиқармайлик. 1992 йилдаёқ узлуксиз таъминот масаласи узилкесил ҳал бўлди. Ҳолбуки, ҳали бозор муносабатлари шаклланмаган, дунё бозори, хорижий банклар, тижоратчи фирмалар билан алоқа ўрнатилмаган эди. Ўзбекистон БМТга аъзо бўлгач, мустақил ташқи сиёсат юрита бошлади. Миллий хавфсизлик хизмати янгидан ташкил этилди. Ўз навбатида, кишиларнинг "изм" ларга мослашган фикрлаш тарзи ва психологиясини ўзгартириш сари илк қадамлар ташланди. Ҳа, туб бурилиш даврида бундай кўламли ташкилий ишларни амалга оширишнинг ўзи бўлмайди. Бозор муносабатларига эскича андозалар билан ўтиш инқирозга олиб келарди.

Ислом Каримовнинг **ислохотчилик истеъдоди** иқтисодий сиёсатимизнинг асосий тамойилларини ишлаб чиқишда яққол кўринди. Машҳур беш тамойил қуйидагилар эди:

- иқтисод ҳамиша сиёсатдан устун туриши;
- давлат — бош ислохотчи бўлиши;
- қонун устуворлиги;

— аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш зарурлиги;

— босқичма-босқич, ижтимоий ларзаларсиз янги поғонага эришиш.

Мустақиллик йилларида саноат сиёсати иқтисодий ислохотларнинг ана шу "Ўзбек модели" асосий тамойиллари асосида амалга оширилди. Моделнинг ютуғи шундаки, макроиқтисодий, молиявий барқарорликни таъминлаш, иқтисодиётда ташкилий-тарихий ўзгаришларни амалга оширишга имкон туғилди.

1993 йили Швейцарияда, халқаро ташкилот минбарида ушбу беш тамойил эълон қилинганида, унга юқори баҳо беришди. Дарвоқе, бу тамойиллар илмий асосланганлиги боис амалиётда қўл келмоқда.

Маънавий ва маърифий ислохотлар ҳам давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди. **"Бозор иқтисодиёти деб инсон маънавиятини унутиш гуноҳ бўлади, — деб таъкидлайди юртбошимиз. — Нукул пул ва фойда кетидан қувсанг-да, аммо одамларимиз руҳан қашшоқ бўлиб қолишса, бундай жамиятнинг ҳеч кимга кераги йўқ"**. Шу мақсадда 1994 йилда "Маънавият ва маърифат" жамоатчилик маркази ташкил этилди, "Тафаккур" журнали чиқа бошлади. 1996 йилнинг 9 сентябрида имзоланган "Маънавият ва маърифат" жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадор-

лигини ошириш тўғрисида”ги Фармонда маънавий-маърифий ислохотлар давлат сис-
татининг устувор йўналиши, деб белги-
ланди. Бу ғоянинг замирида ҳам чуқур
ҳақиқат ётади. Маънавияти қашшоқ, эъти-
қодсиз кимсаларга юрт тақдирини ишониб
бўладими?! Бундан роса беш аср муқад-
дам донишманд бобомиз Алишер Навоий
башорат қилганидек:

*То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас,
То зулму ситам жониға бедод ўлмас —
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.*

**Халқ таълимини тубдан ислох қилиш
ғояси** галдаги муҳим вазифалардан бири
бўлди. 1992 йилда “Таълим тўғрисида”ги
қонун, 1997 йилда “Кадрлар тайёрлаш Мил-
лий дастури” қабул қилинди. Янги руҳдаги
замонавий кадрларни тайёрлаш ва қайта
тарбиялаш мақсадида юртбошимиз ташаб-
буси билан 1995 йилда Ўзбекистон Прези-
денти ҳузурида Давлат ва жамият қурили-
ши академияси ташкил этилди. Бугунги кун-
гача 117 коллеж ва лицей барпо этилди,
унга 34 миллиард сўм маблағ сарфланди.
2005 йилгача 1611 касб-хунар коллежи ва
181 академик лицей ташкил этилади. Шу
билан бирга, мустақиллик йилларида 14
университет ва 16 институт янгидан очил-
ди. Ҳа, таълим соҳасида улкан ижобий ўзга-
ришлар юз бермоқда.

Буюк аллома Форобий айтганидек, фо-
зил, етук фуқароларсиз давлат тараққий
қилмайди. Жаҳонда Англия, Америка, Япо-
ния, Германия таълим тизими тан олинган.
Бугун ҳаётга изчил жорий этилаётган Ўзбек
таълим модели ҳам ғоят муҳим воқеа си-
фатида баҳоланмоқда. ЮНЕСКО, Педаго-
гика ва ижтимоий фанлар халқаро акаде-
мияси, Олий мактаб халқаро академияси,
Россия таълим академияси ва бошқалар-
нинг хулосаларига кўра, “Ислом Каримов
модели” тушунчаси халқаро илмий ҳамжа-
мият томонидан тўла эътироф этилди.

Айни пайтда мамлакатимизда 16 минг
фан доктори ва фан номзоди бор. Ҳозирги
вақтда 4 мингдан зиёд талаба ва аспирант
чет мамлакатларда таълим олмоқдалар.
Ислом Каримов ташаббуси билан ишлаб
чиқилган ва ҳаётга татбиқ этилган таълим
модели ва бу тизимдаги ислохотлар улар-
нинг салоҳияти юзага чиқишига хизмат қил-
моқда. Бундан кўзланган мақсад — Йўлбош-
чимиз орзу қилганидек, **“фарзандларимиз
биздан кўра кучли, билимли, доно ва,
албатта, бахтли бўлишлари шарт”**.

Миллий мафкура яратиш ғояси Пре-
зидентимиз томонидан истиқлолнинг даст-
лабки йилларидаёқ илгари сурилган. 1998
йилда “Тафаккур” журнали бош муҳарри-
ри саволларига жавобларида Президент
Ислом Каримов бу борада қилиниши ло-
зим бўлган ишларни аниқ-равшан ифода-

лаб берди. Жамият мафкурасиз яшай олмайди. Мустақиллик давридаги бирламчи вазифа — эски мафкурадан воз кечишдир. Агар бу психологик “тўсиқ” ечилмаса, миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини ҳалқ оммасига сингдириш қийин кечади.

Француз олими Дестут де Траси (XVIII аср) биринчи марта «мафура» (идеология) атамасини ишлатган эди. Олимларнинг фикрича, мафура — манфаатларни илгари суради, у сиёсий онгни шакллантириш усулларидан биридир.

Мамлакатимизда миллий истиқлол мафкураси Президентимиз илгари сураётган халқчил ғоялар ҳамда жамоатчилик фикри асосида шаклланиб келаяпти. **Миллий мафура**, юртбошимиз таъбири билан айтганда, **миллатни бирлаштирувчи байроқдир**. 2000 йил 6 апрел куни Оқсарой қароргоҳида миллий мафура масалаларига бағишланган йиғилишда давлатимиз раҳбари ўтиш даврида жуда катта ғов ва тўсиқларни енгиб ўтиш, эзгу мақсадларга эришишда пухта ишланган мафурага эҳтиёж зарурлигини алоҳида таъкидлаб ўтди. Бугунги кунда миллий ғоя ва миллий мафура концепцияси шаклланмоқда, шубҳа йўқки, мафураимиз, юртбошимиз айтганидек, «жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаоларига эришиши учун маънавий-руҳий куч-

қувват берадиган пойдевор бўлиб», озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга хизмат қилади.

Президентимиз ташаббуси билан 2000 йил — **Соғлом авлод йили** деб эълон қилинди. Соғлом авлод дастурига кўра, оилада юсак маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантириш, соғлом фарзанд туғилишига эътибор ва ғамхўрликни кучайтириш, таълим олиш учун шарт-шароитларни такомиллаштириш кўзда тутилади. Соғлом танда соғ ақл, деган доно ўғит бор. Соғлом авлод, бу — бизнинг келажакимиздир.

Янги давлатимиз пойдевори қўйилар экан, миллий давлатчилигимиз аънаналари, жаҳондаги тараққий топган давлатлар тажрибаси муҳим омил бўлди. Нарзулла Жўраев “Агар огоҳ сен...” китобида шундай дейди: “Амир Темур қадрияти бизга демократик, ҳуқуқий, қудратли Ўзбекистон давлатини барпо этиш учун, “Ўзбекистон келажаги буюк давлат” деган ғояни рўёбга чиқариш учун керак. Янги жамият, янги ҳаёт, янги тафаккур, қолаверса, бутун давлатчилик асосларини қайта тиклаётган бир пайтда Амир Темур ўзбек халқига тоғдай таянч бўлиб хизмат қилади, унинг олижаноб ишларига беқиёс сафарбарлик руҳини бахш этади”¹.

¹ Қаранг: Жўраев Н. Агар огоҳ сен... 157-б.

Амир Темур ҳаётининг мазмуни — Ватан озодлиги эди. Бу олий қадрият бугунги кунда ҳам биз учун дастуруламал бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз. Айти пайтда Президент Ислоҳ Каримов миллий давлатчилик асосларини янги-янги фикрлар билан бойитмоқда.

1996 йилда Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги тантаналари нафақат мамлакатимизда, балки жаҳоннинг 50 дан ортиқ давлатида кўтаринки руҳда нишонланди. Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарлари Президент Фармони билан таъсис этилган “Амир Темур” ордени билан мукофотланди. “Мамлакатимиз истиқлолга эришгач, Амир Темур шахси яна Ватан ва миллат тимсолига айланди, — деди юртбошимиз 1996 йил 18 октябрда Тошкентдаги Темурийлар тарихи давлат музейининг очилиш маросимида. — Истиқлолимизнинг ҳар бир тадбирида, мустақил давлатимизнинг ҳар бир қадамида ул буюк зот руҳи бизга ҳамроҳу ҳамнафас бўлиб бормоқда”. Дарҳақиқат, Амир Темур шахси мустамлакачилик йилларида қатағонга учраган, меросини нашр этиш ман этилган эди. 1996 — 2000 йилларда соҳибқирон ҳаётига бағишланган юзлаб тадқиқотлар дунё юзини кўрди. Бу халқимиз руҳиятига гурур, кучмадад бағишлади.

Юртбошимиз ҳар бир нутқида жо бўлган ғоянинг ядросини Халқ, Миллат, Ватан ва

унинг манфаатлари каби мўътабар тушунчалар ташкил этади. Чунки, Истиқлол, Озодлик ва Ватан тушунчаларини эъзозлаш — халқнинг ор-номуси, гурурини кўтариш демақдир. Халқимиз қарийб бир ярим асрлик мустамлакачилик асоратида яшаган замонларда миллий ҳис-туйғуларимиз қадрсизланган, топталган эди. Эндиликда биз қуллик, мутелик психологиясидан тезроқ қутулишимиз лозим.

1995 йилнинг бошида мамлакатимизда узоқ муддатга мўлжалланган “Ўзбекистон янги аср бўсағасида” номли дастур лойиҳаси ишлаб чиқилди. Ўтган йиллар ичида ислохотларни янада жадаллаштириш ҳақидаги ўнлаб Фармонлар эълон қилинган, Олий Мажлиснинг кўппартиявийлик асосида ишлаётгани, сайловларнинг демократик ўтказилаётганлиги бу борадаги дадил қадамлардир. Ўзбекистоннинг демократик йўли концепцияси асослари: янги тизимга хизмат қилувчи қонунларни қабул қилиш, кадрлар тайёрлаш, ҳуқуқ органларини демократлаштириш, иқтисодиётга давлат аралашувини камайтириш, фуқароларга муносиб ҳаёт шароитларини ташкил этиш, инсон ҳуқуқларини таъминлаш, матбуотни демократлаштиришдир. *Инсон ҳуқуқлари ғояси* Олий Мажлис фаолиятида мунтазам ўрин эгаллади. Олий Мажлис таркибида инсон ҳуқуқлари билан шуғулланувчи вакиллик (Омбудсман) ташкил этилди, инсон

хуқуқлари бўйича Миллий марказ иш бошлади.

Янгиланаётган жамият талаблари бўлакча. У фуқароларни юрт, миллат равнақи учун қайғуришга ундайди, ҳаётга теран ва сергак қарашга даъват қилади.

“Ўзбекистон ҳаёти бугун ниҳоятда серқирра, — деб ёзади тадқиқотчи С. Олимов, — ана шу кўп соҳаларда Президент И. Каримов ғояларининг кенгайиб, чуқурлашиб, тадрижан камол топиб, тобора ҳаётнинг ички қатламларига кириб бораётганини кузатамиз. Бугун Ўзбекистоннинг бирор йирик масаласини Президент фаолиятдан айри тасаввур этиш мумкин эмас. Мамлакатимиз олдида турган муаммоларни ҳам ҳеч ким Президентчалик изчил таҳлил қилаётгани йўқ”¹.

2. 2. Сиёсий жараёнлар таҳлилида илмийлик ва холислик

Таҳрибада кўрилганким, ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъий, тадбиркор ва хушёр бир киши минг-минглаб тадбирсиз, лоқайд кишилардан яхшидир.

“ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ”

Таҳлил ва статистика нотикликда муҳим аҳамиятга эга. *Stato* — италянча дав-

¹ “Жамият ва бошқарув” журнали, 1997, 1-сон.

латни билувчилар деганидир. Ҳисоб ва статистика билан шуғулланувчилар раҳбарнинг қулоғи ва кўзидир, деган гап бор. Статистика фани асосчиси Уильям Петтининг “Англиянинг сиёсий арифметикаси” асаридида бу соҳанинг муҳим вазифаси тушунтириб берилган. Ислом Каримов фаолиятида иқтисодий таҳлилларнинг бетакрор намунасини кўрамиз. Нотиқ минбарга чиқар экан, рақамларни пухта танлайди, системага солади, қиёслайди. Шу билан бирга, рақамларни келтиришнинг ўзи билан кифояланмайди, балки уларнинг замирида ётган моҳиятни таҳлил қилиб, содда тилда тушунтириб беради, керакли умумлашма ва хулосалар чиқаради.

Олдинги саҳифаларда юртбошимизнинг нотиклик маҳоратига қисқача тўхталиб ўтилди. Тадқиқотдан кўзланган мақсад — ёзма нутқларда ҳам **илмий-сиёсий услуб** ифодасини кўрсатиш, унинг айрим қирраларини имкон қадар ёритиб беришдан иборат.

Ислом Каримовнинг асарларида босқичма-босқич олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар динамикаси чуқур инъикосини топган. Рисолаларда мустақил республиканинг қисқа вақт ичида босиб ўтган йўли ҳақида тўлақонли маълумотга эга бўласиз.

Биз қуйида хронологияга амал қилган ҳолда асарлардаги **илмийлик ва холислик**ни таҳлил қиламиз.

Юртбошимиз Олий Кенгашнинг XI сессиясидаёқ (1992, декабр) *Истиқлол режаларини* баён этиб ўтган эди. Республикада **қишлоқ хўжалиги** тараққиёт ва ўсиш суръатларини ҳал қилувчи **устувор тармоқ**, деб белгиланди. Натижада давлат мулкчилигини жамоа мулкчилигига айлантириш, хўжалик юритишнинг шаклларини ривожлантириш, деҳқон (фермер) хўжалиklarини кредит, техника, минерал ўғит, ем-хашак, уруғ ва кўчатлар билан таъминлаш бошланди. Халқ хўжалиги ички тузилишини ўзгартириш жадаллашди. Халқ хўжалигининг барча тармоқларида тугал бўлмаган ишлаб чиқариш мавжуд бўлиб, унинг технологияси хомашёни қайта ишлаш ва сифатли тайёр маҳсулот чиқаришга имкон бермасди. Турғунлик йилларида иқтисодимиз бутунлай издан чиққан ва ночор ҳолга келиб қолганди.

Муаллиф мавжуд муаммоларни чуқур таҳлил этади: **“Дастлабки ҳисоб-китоблар шуни кўрсатадики, агар биз республикада бор хомашё ва чала маҳсулот ишлаб чиқаришни тугал жараёнга етказиб, тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйсак, республикада ялпи миллий маҳсулот ишлаб чиқаришни икки баробардан зиёд, миллий даромадни эса тахминан уч баробар кўпайтиришимиз мумкин”¹.**

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. Т.: Ўзбекистон, 1996. 117-б.

“Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” асарида халқ ҳаётини таъминлашга хизмат қилувчи нефть ва газ саноати, энергетика, олтин қазиб олиш, рангли металлургия, кимёвий тола, пластмассалар ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий йўллари аниқ белгилаб берилган. Асарда Истиқлол режалари алоҳида ва бирма-бир кўрсатиб ўтилади: мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, яқка ҳокимликка қарши тадбирларни амалга ошириш, саноат корхоналарини ҳиссадорларга бериш... Бу — иқтисодиётни марказлаштирмаслик ҳамда яқкаҳокимликка чек қўйиш, корхоналар, ташкилотлар ва хусусий тадбиркорларнинг мустақиллигини кенгайтиришга йўл очиб берадиган ташкилий тадбирлардир. Ҳа, “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” рисоласи барча иқтисодчилар, раҳбарлар учун қўлланма вазифасини ўтади.

“Ўзбекистон иқтисодий ислохотлари ни чуқурлаштириш йўлида” (1996) рисоласида эса ўтиш даврининг биринчи босқичида иқтисодий ислохотларнинг мақсади, стратегияси илмий-назарий ва амалий таҳлил қилиб берилади. Бу босқич янги иқтисодий тизимнинг ҳуқуқий негизларини яратишга, давлатчиликни шакллантиришга, эскича фикрлаш тарзини онгимиздан чиқариб ташлашга қаратилган энг оғир синов даври бўлди.

Юртбошининг асарларида иқтисодий таҳлил юқори такомилга етказилади. Муаллиф молия вазирлигида ва Давлат режа кўмитасида раҳбар бўлиб ишлаганлиги, бу соҳани жуда чуқур билиши сабабли унинг кечаги ва бугунги ҳолатини изчил таҳлил қилади, ютуқ ва камчиликларини аниқ кўрсатиб беради. Муаллифнинг ислохотчилик истеъдоди **“Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”** (1992) рисоласида, айниқса, ёрқин намоён бўлган. Рисолада янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши қандай бўлиши кераклиги илмий асосда ёритилган. Унда ёзилишича, сиёсий соҳада саккизта, иқтисодий соҳада — олтита, ижтимоий ва маънавий соҳада — саккизта долзарб масалани ҳал қилишдек вазифалар олдимизда турганди.

Президентимиз **“Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли”** (1993) номли рисоласида олдин ўртага қўйилган ғояларни тўпланган амалий тажрибалар асосида янада бойитади, тўлдиради. Муаллиф бозор муносабатларига ўтишнинг жаҳон андозаларини — консерватив, радикал, эволюцион ва “фалаж (шок) қилиб даволаш”нинг кўламларини, бажариш муддатларини қолдирадиган асоратларини илмий ва холис таҳлил этиб, улардан бошқалардай кўр-кўрона нусха кўчиришдан воз кечишни таклиф этади.

Асарнинг ўзига хос жиҳатларидан бири шундан иборатки, муаллиф яқин ўтмишдаги амалга ошмаган ислохотларни таҳлил қилиш ва сабоқ чиқариш йўлидан боради. Масалан, қишлоқ хўжалигини индустрлаштириш, корхоналарга иқтисодий эркинликлар бериш (1965), режалаштириш тизимини ислох қилиш (1979), хўжалик механизмини ислох қилиш (1987)га доир ислохотлар қоғозда қолиб кетганлиги сир эмас. Агар бугунги китобхон мустақилликдан (1991) олдинги иқтисодий-сиёсий аҳволни — озиқ-овқат, экология, қишлоқ хўжалиги, энергетика соҳаларини яхшилашга оид давлат дастурларига беҳисоб маблағлар сарфланганини, сохта шиорлар иқтисодиётни издан чиқариб, ташқи қарзлар ҳаддан зиёд кўпайганини, меҳнатни тақсимлаш ва рағбатлантириш тизими бузилганини билиб қўйса, фойдадан холи бўлмайди. Жамиятда боқимандалик кайфияти пайдо бўлганди. Бундай ҳолатда умргузаронлик қилишнинг охири “вой” эди, албатта. Афсуски, ўша давр асоратлари ҳали-ҳануз жамиятимизда сақланиб қолган. Токи, боқимандалик, танбаллик, расмиятчилик, порахўрлик, ўзибўларчилик касалидан қутулмас эканмиз, умум ишимиз олдинга силжимайди.

“Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор вазифалари” (1993) асарида олдинги ғоялар ривожлантирилади. Муаллиф

стратегик жиҳатдан ўсишга эришмоқ учун ишлаб чиқариш таркибини ўзгартириш бошланганлигини таъкидлайди. Қишлоқда иқтисодий ислохотларни тезлаштириш, яъни қишлоқлардаги ортиқча ишчи кучларини саноатга жалб қилиш, бунинг учун қишлоққа саноатни олиб кириш билан боғлиқ муҳим ишлар олдимизда турганлигини уқтиради. “Вазиятни барқарорлаштиришнинг ғоят муҳим бўғини аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашдир”, дейди юртбоши. Иккинчи муҳим масала — аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни узлуксиз давом эттириш. Сўнгра муаллиф Туркия, Хитой, Германия, Жанубий Корея, АҚШнинг кўзга кўринган фирмалари билан қўшма корхоналар ҳамда Индонезия, Малайзия, Ҳиндистон билан инвестицияларни рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисида битимлар тузилганлигини дастлабки ютуқлар сифатида кўрсатиб ўтади. “Ғанимлар нима деб сафсата сотмасин, Ўзбекистон раҳбарияти ва халқининг тутган йўли қатъий ва мустаҳкам”¹ деб хулоса ясайди.

Юртбошимизнинг **“Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари”** (1995) номли нутқи ҳам дастурий асарлардан биридир. Унда “Ўзбекистон янги аср боши-

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. — Т.: Ўзбекистон, 1996. 27-б.

да” деган узоқ муддатга мўлжалланган дастур баён этилган.

“Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмағи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмағи шарт”, дейди Президентимиз ўша нутқида. Бу — соҳибқирон таъбири билан айтганда, “Куч — адолатдадир!” деган маъно англатади. Шунинг учун темурийлар салтанати довуғи узоқ-узоқ ўлкаларга етиб борган эди...

Ўз навбатида, олдимизда фуқаролик жамиятини қуриш, демократик кадриятларни вужудга келтириш вазифаси турганлиги ҳам ўртага ташланди. Демакки, Олий Мажлис ана шундай тизимга ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қиладиган қонунларни тайёрлаши зарур бўлади. Шу билан бирга, рисолада инсон ҳуқуқлари ғояси эндиликда Олий Мажлис фаолиятида мунтазам ўрин эгаллаши, сиёсий-маънавий ислохотларда ҳам, миллий тарбияни юксалтиришда ҳам давлат бош ислохотчи бўлиши қайд этилади.

“Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида” (1996) асари ҳам чуқур иқтисодий таҳлиллар асосида яратилган. Асарда иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичи (1992—1995) ҳар жиҳатдан таҳлил этилади. Бу даврга келиб, жамиятимизда энг муҳим ўзгариш — мулкнинг нодавлат шакли ҳиссасининг кўпай-

гани бўлди. Масалан, 1995 йил якунида саноатда 51 фоиз, қишлоқ хўжалигида 97,7 фоиз маҳсулот нодавлат секторга тўғри келди¹.

“Ўзбек модели”га хизмат қилувчи ҳуқуқий негиз — юзга яқин қонунлар қабул қилинганлиги натижасида хусусийлаштириш жараёни илдам кетаётганлиги, шаҳар ва қишлоқларда бошқарув тузилмалари қайта ташкил этилганлиги, хорижий сармояларни жалб этиш бошланганлиги, ялпи ижтимоий ҳимоя тизими шаклланганлиги, муҳими, жамиятимизда ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик сақланганлиги ислохотлар **биринчи босқичининг** энг муҳим ютуқларидир. Сўнгра, ислохотларнинг **иккинчи босқичи** вазифалари кўрсатиб берилади. Ишлаб чиқаришнинг пасайишига барҳам бериш, миллий валюта — сўмни янада мустаҳкамлаш, хом ашё етказиб беришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш ва бошқалар галдаги ишларимиз сирасига киради.

1996 йилдан демократик ислохотлар жараёни бошланиб кетди. Олий Мажлиснинг VI сессиясида (1996 йил 29 август) юртбошимизнинг **“Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари”** номли нутқи тинглан-

¹ “Ўзбекистон мустақиллик йилларида.” Т.: Ўзбекистон, 1996. — 40-б.

ди. Нутқнинг асосий мазмуни — беш йиллик фаолиятимизга яқун ясалгани бўлди. Унда ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-маърифий, ижтимоий адолат, демократлаштириш, иқтисодиёт, ташқи сиёсат, давлатчилик, қонунчилик соҳасида қисқа вақт ичида мисли кўрилмаган ўзгаришлар юз берганлиги жонли мисоллар орқали тушунтирилади. Ва, ўз навбатида, суд тизимини ислох қилишни чуқурлаштириш, матбуотни демократлаштириш, қонунчилик механизминини ва қабул қилинган қонун меъёрлари ижроси назоратини такомиллаштириш вазифаси қўйилади.

1991 йили мустақиллик эълон қилинганда Ўзбекистон собиқ иттифоқдан батамом барбод бўлган иқтисодий, молиявий ва нарх-наво тизимини, издан чиққан бошқарув механизминини, иқтисодий муносабатларни мерос қилиб олганди. Шу ўринда, собиқ иттифоқ давринини гоҳида қўмсовчи кимсаларга “йўқ, сиз у сохта воқеликка учманг” дегимиз келади. 1990 йилда аҳолининг 70 фоизга яқинининг жами даромади тирикчилик ўтказиш учун зарур бўлган энг қуйи даражадан ҳам паст эди. Реал шартшароитларни чамалаб кўрган Ўзбекистон раҳбарияти олдида кучли ижтимоий сиёсатга йўналтирилган бозор иқтисодиёти йўлига ўтиш вазифаси турарди. “Ўзбекистонда ўтиш даврининг мантиқи: зиён-заҳмат етказмаслик” деб ёзган Л. Левитин ва

Д. Карлайл ўз тадқиқот китобларида Ўзбекистондаги ўтиш даври билан “давлат социализми” (Хитой), “либерал демократия” (Россия) тамойилларининг фарқини жуда яхши очиб берадилар.¹

Юртбошимизнинг навбатдаги **“Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”** (1997) асарининг чоп этилиши катта воқеа бўлди, дейиш мумкин. Бу — муаллифнинг илмий-сиёсий ва амалий фаолиятининг мантикий давомидир. Унда “биз ким эдигу ким бўлдик?” деган саволга ақл-идрок ва заковат тилида жавоб берилган. Китобда мустақил Ўзбекистоннинг жаҳон майдонидаги тутган мавқеи, ички ва ташқи сиёсати, ўзига хос ва ўзига мос ислоҳот йўли ва буюк келажак сари интилиши илмий таҳлил этилади. Бу буюк асар чексиз Замон ва Маконнинг ўткир мушоҳада билан чуқур идрок қилинган инъикосидир. Мазкур қимматли асарнинг фазилатлари ҳақида ўнлаб илмий рисоалар дунёга келди. Биз ҳам уларга қўшилган ҳолда, китобнинг айрим бобларига қисман тўхталиб ўтамиз.

“Ўзбекистон XXI аср бўсағасида” (1997) китоби “Хавфсизликка таҳдид” ва “Барқарорлик шартлари ҳамда тараққиёт кафо-

¹ Қаранг: Левитин Л., Д. Карлайл билан ҳамкорликда. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. Т., Ўзбекистон, 1996. — 98-102-б.

латлари” номли икки бобдан иборат. Биринчи бобда диний экстремизм, фундаментализм, шовинизм, коррупция, жиноятчилик, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик каби тараққиётимизга хавф солувчи иллатлар чуқур таҳлил этилган. Муаллиф масалага бугунги кун нуқтаи назари билан ёндашади. Масалан, диний экстремизм ва фундаментализмни ўқувчига англатишдан олдин XX аср охирида “ислом уйғониши”, “ислом феномени” ҳодисасига тўхталиб ўтади. Ислом қадриятларини тиклаш байроғи остида диний экстремизм ва фундаментализм хавфи туғилмоқда, деб таъкидлайди муаллиф. Сўнгра фанатизм (ўтакетган мутаассиблик) иллатига илмий-сиёсий таъриф берилади. Яъни, “Фанатизм — ўз динининг ҳақиқийлигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа диний эътиқодларга мурасиз муносабатда бўлиш”. Яхши, буни тушуниб олдик. Фанатизм нимага олиб келади?

Фанатизм, зўравонлик ҳаракатларига мойиллик диний экстремизмга замин яратади.

Жамиятнинг қайси гуруҳлари бунинг таъсирига тушиб қолади?

Муаллиф саволга жавоб излаш мақсадида *диний онг, диний эътиқод, айни дамдаги диний тартиб, диний мазҳаб, диний фанатизм, диний зиддият, диний тизим, диний фундаментализм, диний туйғу, ди-*

ний қараш каби бир-бирига чамбарчас боғланган атамаларга қисқача изоҳ беради. Масалага ойдинлик киритгач, “ислом омили” фаоллашуви сабабларини тадқиқ этади. 1991 йилда собиқ иттифоқ қулагандан кейин мафкуравий бўшлиқ пайдо бўлган эди. Коммунистик мафкура (фирқа) ислом ривожланишига йўл бермади, улар динни камситиш, 1937 ва 1953 йиллар қатағони даврида уламоларни, дин вакилларини жисман йўқотиш, омон қолганларни шўро манфаатига бўйсундириш учун кескин чораларни кўрди. Минглаб мачитлар ва юзлаб мадрасалар бузиб ташланди...

Истиқлол йилларида ислом динининг маданий қадриятлари ва анъаналари тикланди. Аммо фанатизм иллатига йўлиққан айрим кимсалар мафкуравий бўшлиқдан асл ниятлари — ҳокимият учун курашда диндан устакорларча фойдаланмоқдалар. “Биз дин бундан буён ҳам аҳолининг энг олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиши тарафдоримиз”¹ дейди муаллиф. Жуда пухта, аниқ айтилган таъриф. Давлат диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланилишига йўл қўймайди.

“Ўзбекистон XXI аср бўсағасида” китобининг кейинги саҳифаларида ислом

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида... Т.: Ўзбекистон, 1997.— 44-бет.

фундаментализми — ақидапарастлик таҳдиди мазмун-моҳияти чуқур очиб берилади. Ақидапараст — ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, унга ёпишиб олган киши, догматизм тарафдори демак. Бундай шахслар ҳар қандай дунёвий давлатни, кўпмиллатли жамиятни обрўсизлантиришга уринади. Муаллиф фундаментализм хавфини ишонарли ёритиб беради. Бунда ўзига хос услубда “оломонбоп”, “бақироқ”, “асоссиз”, “кўр-кўрона” каби таъсирчан сўзларни ишлатади. Бу сўзлар “қахрамон” образи ҳақида тасаввур ҳосил қилади: “қулларча мутелик, шахснинг эркисизлик асоратига тушиб қолиши, фикрлаш, саъй-ҳаракат ва ташаббус кўрсатиш эркинлигининг мутлақо чекланиши”... Қулларча муте, фикрлашдан тўхтаган фундаменталист эса хоҳлаган оқимга қараб сузавериши мумкин. Шунинг учун юртбошимиз “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавобларида **“жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин”**, деган буюк ғояни илгари сурди.

Яна бир муҳим масала шуки, Президент Амир Темур бобомизнинг **“Куч — адолатда”** деган фикрини ривожлантириб, **“Куч — билим ва тафаккурда”** деган ғояни ўртага ташлади. Ўша тарихий суҳбатда юртбошимиз “ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш

мумкин” деган хулоса беради. Бу — узок йилларга мўлжалланган, жамият пойдеворига асос бўлувчи муҳим сиёсий фикрдир. “Диний экстремизм ва фундаментализм” бобида муаллиф тўғри қайд этганидек, **фикр қарамлиги** оғир оқибатларга (1999 йил февраль воқеаларини эслаб кўринг) олиб келади.

Китобнинг навбатдаги саҳифаларида муаллиф фикрини мантиқан давом эттириб, хавфнинг янги-янги жиҳатларини илмий таҳлил этади. Жумладан, ислом цивилизацияси билан исломий бўлмаган цивилизация ўртасидаги зиддият масаласи. Бу — айна шу мавзунинг ёритишда энг нозик масалаларнинг биридир. “Цивилизациялар тўқнашуви” янги мустақил давлатларнинг жаҳон ҳамжамиятига кўшилиш жараёнига ғоят салбий таъсир кўрсатмоқда, деб ҳисоблайди Ислом Каримов. Бу — фавқулодда мантиқли хулоса! Ўз навбатида, Европа ва Америкадаги баъзи исломшуносларнинг “фундаментализм хавфи бўлмаган йўналиш” деган қарашларини кескин танқид қилади. Ахир, уларнинг кўпчилиги Ғарб давлатлари университетларида олий техник ва тиббий таълим олишган-да. Сўнг яна бир катта муаммога эътиборини қаратиб, буюк давлатчилик шовинизми ва халқаро муносабатларда мусулмонларга қарши зўравонлик сиёсати ётганлигини таъкидлайди. Ғурурли, мард инсон Ислом

Каримов ислом цивилизациясининг фазилатларини камситиш, чуқур тушунишни ис-тамаслик кайфияти билан муроса қила олмайди. Мавжуд нозик омилларни ақидапарастлар тушуна олармикан?

“Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик” боби ҳам фактларга бойлиги, илмий таҳлиллар асосида ёзилганлиги жиҳатидан ажралиб туради. Агрессив миллатчилик тўғрисида юқорида қисқача тўхталдик. Буюк давлатчилик шовинизми нима? “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “шовинизм — ирқий айирмачилик ва миллий низони авж олдиришга уринувчи ўтакетган буржуа миллатчилиги” (II, 421) деб таъриф берилган. Бу тор доирадаги нотўғри фикр. Муаллиф атамага янги кўз билан қараб унга кенгроқ тўхталади. Гап иқтисодий имкониятлари чекланган кичик давлатларга нисбатан катта миллат, собиқ империяларнинг зимдан сиёсий, иқтисодий ҳукмронликни қўлда сақлаш сиёсати ҳақида кетмоқда. Шу ўринда чор Россияси, кейинроқ КПССнинг юритган мустамлакачилик сиёсати, унинг асоратлари, бугунги таҳдидлари бирма-бир қайд этилади. Шовинизм — тарихан умрини яшаб ўтган, чунки у зулм, зўравонлик асосига қурилгандир, деб уқтиради муаллиф.

“Таҳдид” тушунчасини тадқиқ қилган сиёсий фанлар номзоди Ш.Пахрутдинов шундай ёзади: “XXI аср бўсағасида тари-

хий тажриба шундан далолат берадики, у ёки бу давлатнинг, миллатнинг хавфсизлиги, барқарорлиги ва тараққиёти, унинг келажаги мазкур миллатга хавф солаётган таҳдидни англаб етиш салоҳияти ва қобилияти даражасига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Таҳдидга нисбатан хотиржамлик, мудроқлик ёки уни бутунлай сезмаслик оқибатида тез орада "куёши ботган" хийла кучли давлатлар ҳам бўлган¹. Ана шу хавфни сезмаслик оқибатида Югославия, Тожикистон фожиялари келиб чиқмадимикан?

Жаҳон сиёсатидаги долзарб масалалар, миллий иқтисод, давлатчилик, мафкурага доир биз танишган асарлар катта илмий қимматга эга. Уларни ўқиб-ўрганиш, кенг тарғиб қилиш, системага солиш тадқиқотчиларнинг муҳим вазифаси саналади.

Юртбошимиз **"Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли"** асарини жуда ажойиб сўзлар билан яқунлайди. "Ўз истиқлол ва тараққиёт йўлимиз — бу гул билан қопланган йўл эмас, бу — тоталитаризм меросидан халос бўлиш ва покланиш, мафкуравийлик илллати етказган зиён-заҳматларни бартараф этишнинг қийин, узок давом этадиган йўлидир... Бу йўлдан фақат ҳақиқий ватанпарварларгина, ўз мамлакати ва халқининг тақдири учун бутун қалби ва юрагини бағишлаган, ўз

¹ Пахрутдинов Ш. "Таҳдид" тушунчаси: назария ва амалиёт. Т.: Абу Али ибн Сино, 1998. 7-б.

манфаатларини республиканинг қудратли ва фаровон бўлишига эришиш мақсадларига бўйсундира оладиган, бунга ўзининг куч-ғайрати, ташаббуси, билими ва меҳнатини бағишлай оладиган кишиларгина юра олади". Зеро, Президентимиз ана шундай заковатли ва жасур замондошимиздир!

2.3. Сиёсий етакчи нутқида сиёсий вазиятлар таҳлили

Салтанат ишларини муросяю мадора, мурувват ва сабр-тоқат билан юргиздим. Кўп нарсани билиб турсам ҳам билмасликка олардим. Дўсту душман билан муросяю мадора қилардим.

"ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ"

Ислом Каримов — улкан сиёсий арбоб, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти сифатида мамлакатимизнинг обрў-эътибори, шон-шавкатини кўтариш йўлида унутилмас хизматлар қилмоқда. Айниқса, тақдиримизни ўз қўлимизга олиш, ўзлигимизни англаш, миллий қадриятларни, урф-одатларни тиклаш, мўътабар шу заминда, ҳар бир хонадонда тинчлик-осойишталикни, барқарорликни сақлаш йўлидаги **шахсий ташаббуслари**, саъй-ҳаракатлари аллақачон жаҳон сиёсатчилари ва иқтисодчилари томонидан юқори баҳоланди. Биз қуйида Президентимизнинг мураккаб ва кес-

кин сиёсий вазиятлардаги нутқи масаласини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Сўзимизни машҳур қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматовнинг Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов билан илк бор 1990 йилда — Ўш фожиаси кунлари учрашган воқеалар тафсилотидан бошлаймиз. Ёзувчи бу воқеаларни “Чўққида қолган овчининг охи-зори” китобида шундай эслайди: **“Қадимдан қон-қардош икки халқ ўртасида пайдо бўлган нифокни бартараф этиш борасида ўшанда Ислоҳ Каримов улкан давлат арбобига муносиб бўлган ақлидрок, донолик намунасини кўрсатди”**. Кўп ўтмай, Бельгиядан қайтаётиб Тошкентга қўниб ўтган Ч. Айтматов яна Ислоҳ Каримов билан суҳбат қуради. “Илгари мен бу кишини фақат хўжалик ишларини миридан сиригача яхши биладиган тажрибали сиёсатчи сифатида билардим, — деб баён қилади у суҳбат таассуротларини. — Ўша оқшомдаги суҳбатдан сўнг амин бўлдимки, бу зот ўз халқининг, ўз давлатининг тарихини теран биладиган, маданият ва санъатнинг турли тармоқлари бўйича чуқур тасаввурга эга бўлган том маънодаги давлат арбоби экан”¹.

Буюк адибнинг эътирофи нафақат Ўзбекистон, балки барча учун бирдек қадрли,

¹ Ч. Айтматов, М. Шоҳонов. Чўққида қолган овчининг охи-зори. Т.: Шарқ, 1998. 238-б.

ҳам қимматлидир. Роман-диалогнинг “Ҳокимият ва маънавият ёки подшолар, хонлар, қироллар, президентлар фаолиятига бир назар” бобида Президентимиз Ислоҳ Каримов шахси ҳақида самимий, қимматли фикрлар айтилган.

Юртбошимизнинг одилона сиёсати туфайли жаҳон ҳамжамиятида, хусусан Марказий Осиё минтақасида Ўзбекистоннинг ўз ўрни, юксак мавқеи қарор топди. Ислоҳ Каримовнинг Афғонистон, Тожикистондаги фожеаларга, МДҲ давлатларидаги **мураккаб сиёсий вазиятларга**, жаҳон ва минтақавий ҳодисаларга холис ёндашуви, сиёсий нутқлари жаҳон сиёсат майдонида юқори баҳоланди. Бунга юртбошимизнинг БМТ Ассамблеяси 48-сессиясида ва ана шу ташкилотнинг 50 йиллигига бағишланган юбилей сессиясида сўзлаган ёрқин нутқлари жонли мисолдир.

Ислоҳ Каримов — оқил, тажрибали йўлбошчи. Яқин йиллардаги сиёсий жараёнларни бирма-бир назардан ўтказадиган бўлсак, истиклол арафасида республикада сиёсий-ижтимоий муҳит анча бесаранжом ва зиддиятли эканлигига гувоҳ бўламиз. “Пахта иши” сабабли миллат шаъни, миллий кадриятлар топталган эди. Сўнг “Пахта иши”га “Ўзбеклар иши” қўшилиб кетди. Юртимизда парокандалик, лоқайдлик, умидсизлик кайфияти ҳукм сурди. Одамларнинг кўнгли ишдан совиған, улар

саросима ва таҳликада яшайдиган бўлгандилар. Сиёсий ҳокимият Кремлнинг қўлида қўғирчоққа айланиб қолган эди. Бундан фойдаланган "халқ ва миллат жонкуярлари" норозилик митинглари уюштиришди, тинч-тотувликка, барқарорликка хавф пайдо бўлди. Миллатни бўлиб ташлаш, руҳиятини синдириш мақсадида туман ва вилоятлар, турли вазирликлар қўшиб юборилди. Республика ва маҳаллий бошқарув, тармоқлардаги қисқартириш, тарқатиб юборишлар ўнлаб муаммоларни келтириб чиқарди. Ҳокимият халқдан анча узоқлашди. Ҳатто аҳоли зич жойлашган Фарғона, Андижон, Бўка, Паркентда миллатлараро низолар ҳам кўзгалди. Наманган, Фарғона, Тошкент шаҳрида жазавали митингбозликлар кучайди...

Мана шундай мураккаб ва ниҳоятда қалтис шароитда ҳокимият тепасига келган Ислом Каримов қарашлари қатъий, ирода-си мустаҳкам шахс бўлганлиги туфайли мамлакатни жар ёқасидан қайтариш, муаммоларни тезроқ бартараф этиш учун барча чора-тадбирларни кўрди. Тўқнашувлар юз берган жойларда бўлиб, фуқаролар билан гаплашди, масалаларни атрофлича ўрганди. *Юртбошимиз ўта қалтис сиёсий вазиятда халқ кўнглидаги кечинмаларни тўғри англаб етди. Мустаҳкам позициясида турди, ҳаққоний, дадил сўзлари билан одамларнинг дардига малҳам бўлди!*

Собиқ Ўзбекистон КП МКнинг 1989 йил 19 августда бўлиб ўтган пленумида сўзлаган нутқида у жумладан шундай деган эди: "Ўзбекистон халқининг виждони пок. Фарғона воқеалари ўзбек халқининг иродаси билан содир бўлмади. Бу воқеаларга тутуруқсиз ва ғаразли мақсадларни кўзлаб, ким қандай бўёқ бермасин, тарих, албатта, ўзининг адолатли ҳукмини чиқаради. Байналмилалчилик, меҳмондўстлик, яхшилик, қалб саховати ҳамиша ўзбек халқига хос фазилатлар бўлиб келди. Халқимиз ҳеч қачон бошқа халқларга нисбатан душманлик кайфиятида бўлмаган".

Нотикнинг халқимизга беқиёс ҳурмат, юксак эътибор ва ишонч тўла сўзлари омманинг сиёсий кайфиятини кўтариб юборди. **"Ўзбек халқининг виждони пок"**. Бу малҳам бўлгувчи сўзлар эди, албатта. "Виждон" — диёнат, инсоф, масъулият дегани. Гард-ғуборсиз, покиза, ҳалол, номига гард юкмаган кишига нисбатан поклик сўзи ишлатилади.

Эсингизда бўлса, Фарғонадаги воқеаларни Кремлдаги устомон "сиёсатчи"лар бошқа томонга буриб юборган ва бир ўк билан икки куённи уришни кўзлашган эди. Мақсад қардош халқлар орасига нифоқ солиш эди. Аввалги қўғирчоқ раҳбарларимиз ғаламис ниятга қарши туришга куч тополмадилар. Нотик *"Бу воқеаларга тутуруқсиз ва ғаразли мақсадларни кўзлаб"* деган

нида лафзида турмайдиган, бетайин маҳаллий раҳбарларни ҳам, москвалик кучли сиёсат “ўйинчи”ларини ҳам назарда тутганди.

Президентимизнинг ҳақлигини вақт исботлади. Бундай нозик вазиятда мамлакат раҳбариятидан катта сиёсий тажриба талаб қилинар эди. Манфаатдор сиёсий кучларнинг демократияга кўр-кўрона ёндашуви, “демократия билан ўйнашув” алал-оқибат мамлакат учун **таҳдидни** юзага келтирган эди. Хавфсизлигимизга таҳдидни вақтида сезган давлат раҳбаримиз ўт чиқиб кетишига йўл қўймади ва мамлакатни катта хавфдан, бало-офатдан сақлаб қолди.

Ислом Каримовнинг истиқлолга эришгунга қадар бўлган ижтимоий-сиёсий фаолиятини жасорат ва дадиллик саҳифалари, дейиш мумкин. Мустақиллик учун кураш жараёнида, учрашувлар вақтида (биргина, Давлат тили мақомини олишга бағишланган учрашувларни эслайлик) иштирокчиларда шубҳа, гумон, ишончсизлик кайфияти хукмрон эди. Ўша дамларда юртбошимизнинг шарқона маданият, заковат билан сўзлаган нутқлари кўпларда ишонч руҳини уйғотди, қалбларга чўғ солди...

Йўлбошчимизнинг 1991 йилнинг августига қадар олиб борган ижтимоий-сиёсий фаолияти, тинчлик, осойишталик ва барқарорликни сақлаш учун курашининг ўзи бир ёзилмаган асарга тенг.

1990 йилнинг 24 мартда Ислом Каримов иттифоқдош республикалар раҳбарлари орасида биринчи бўлиб Президент лавозимига сайланди. Марказ буни яхши қабул қилмади, албатта. КПСС МК Бош котиби М.С. Горбачев очикдан-очик газабланди. Ана шундай мураккаб ишни амалга ошириш, бир жиҳатдан, *Каримовнинг фавқулодда жасорати ва журъатидан* далолат берса, иккинчи томондан *мутафаккир ва ўткир сиёсатчи* эканлигини кўрсатади. Чунки, у СССРнинг таназзули бошлангани ва куни битганини иттифоқ раҳбарларидан илгарироқ тушуниб етган эди.

Орадан икки ой ўтиб, 1990 йилнинг июнь ойида кутилмаганда Ўш ва Ўзган воқеалари юз берди. Қанчадан-қанча одам ҳалок бўлди. Миллатчи нотиклар оломонни жазавага келтириб қардошлар устига юриш қилишга чақирдилар. *Кўрдингизми, нотикнинг биргина жонли нутқи халқни ортидан эргаштириши ёки жазавага келтириши мумкин экан.* Маълумки, Қирғизистоннинг жанубида 600 мингдан кўпроқ ўзбеклар истиқомат қилади. Воқеа содир этилгач, қуролланган ва қуролсиз одамлар ўз туғишганлари бўлган ўзбекларни ҳимоя қилиш учун чегарага йиғилдилар. Вазият соат сайин кескинлашиб борарди. Ана шундай ғоятда таҳликали вазиятда Президентимиз газабланган талотўп ичига кириб борди ва халойиққа қарата шундай деди: *“Мен Ўзбе-*

кистон Президенти эканман, биронта ўзбек ёмон ният билан Қирғизистон худудига ўтмайди. Нима билан боғлиқ бўлмасин, ҳеч қандай қасос олишга йўл қўймайман!¹. Йиғилганлар Каримовнинг қатъиятли раҳбарлиги, мардлиги, сўзи ва иши бир эканлигига қаттиқ ишонишар эди.

“Республика иккинчи Қорабоғга айланишидан зўрға қутқариб қолинди, — деб ёзади Қирғизистон Президенти А. Акаев ўша кунги қалтис ҳолатни эсларкан, — бунда Президент Каримовнинг доно сиёсати ёрдам берди”².

Давлатимиз раҳбари жаҳоннинг энг муҳим масалаларидан четда туrolмайди, ўз вақтида, ҳозиржавоблик билан фикр билдиради. Дейлик, 1992 йилнинг ёзида Европа Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг кенгашида у минтақамизда Югославия ва Қорабоғдаги каби можаро хавфи туғилгани ҳақида бонг урганди. Бу ерда экстремист ва ақидапарастлар ҳокимиятни эгаллаш учун курашни бошлаган эдилар. Ўзбекистон Президентининг Марказий Осиёдаги вазият, Афғонистон ва Тожикистон муаммолари, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги аҳвол, Россия билан алоқаларимизга доир матбуотда, телевидениеда чиқишлари, кутилмаган хулосалари ҳам

¹ Л. Левитин, Д.С. Карлайл билан ҳамкорликда. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти.—12-13-б.

² “Известия”, 1994, 5 октябрь.

кўпчиликни қизиқтирмай қолмайди. Юртбошимиз эл-элатларнинг тинчлиги, аҳиллиги, бирлиги ҳақида ҳамisha қайғуради. Чунки дўст-иноқлик бўлган жойда иқтисод ҳам юксалади, умум наф кўради деб билади нотик.

Тожикистонда-етилиб келаётган фуқаролар урушини ҳам Президентимиз олдиндан сезган ва уни тўхтатиб қолиш учун бонг урган эди. Афсуски, дўстона маслаҳатларга кулоқ солишмади...

МДХ мамлакатлари раҳбарларининг 1992 йил 6 июнда Москвада ўтган Кенгашида у кўшни республикадаги хавф-хатар ҳақида огоҳлантиради. “Тожикистоннинг ўша пайтдаги раҳбари Раҳмон Набиев бу сўзларни ўшанда қандай қабул қилганини ҳам хотирлайман, — дея ёзади Қирғизистон президентининг давлат маслаҳатчиси сифатида кенгашда қатнашган Леонид Левитин. — У Каримовнинг бегона давлатда нималар бўлаётгани билан иши бўлмаслиги керакки, бу нарса тожикларнинг иши ва ташвиши, деган маънода писанда қилган эди. Каримов бу нарса барчага ва унга ҳам дахлдор эканлигини таъкидлаб эътироз билдирди. “Биз барчамиз одамлармиз, — деганди у, — бу, умуман, жаҳон ҳамжамиятига ҳам дахлдордир. Устига устак, Ўзбекистонда кўплаб тожиклар, Тожикистонда эса кўплаб ўзбеклар яшайди. Ўзбекларнинг томирида тожикларнинг қони ҳам оқар

экан, ўзбеклар четдан шунчаки томошабин бўлиб тура олмайдилар”. Сўнгра орага жимлик чўқди. Умум тилини тишлаган сукунатда Каримов сокин, аммо аниқ ва тушунарли қилиб деди: “Бало-қазода сеники, меники бўлмайди. Йўқса, барчамиз бу ерда нега йиғилиб ўтирибмиз?” Менга бошида бу бахslashувга унчалик ҳам қулоқ тутмагандек туюлган Б. Ельцин бошини кўтариб Каримовга диққат билан тикилди¹.

“Бало-қазода сеники, меники бўлмайди” деган жумланинг маъноси анча чуқур ва кенг бўлиб, замирида қўшнининг тинчлиги, минтақа барқарорлиги учун курашиш ҳаёт тамойилига айланган давлат арбоби қиёфасини яққол кўриш қийин эмас.

БМТ минбарида, Европа Иттифоқи мамлакатлари давлат ва ҳукумат бошлиқлари кенгашида, МДХ кенгашларида, Марказий Осиё мамлакатлари конференциясида тинчлик, барқарорлик ва ҳамкорликни ёқловчи Президентимизнинг илгари сурган **яхши таклиф, концепция ва ташаббус**ларининг санаб адоғига етиш қийин. 1993 йил 28 сентябрда БМТ Бош ассамблеясининг 48-сессиясида Афғонистон ва Тожикистондаги можароли муаммоларни одилона ечиш йўллари ҳақида муҳим таклифларни кири-

¹ Л. Левитин, Д. С. Карлайл билан ҳамкорликда. Ислон Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. 16-17-б.

тиб, дунё сиёсатдонларини можаронинг миқёси ва ҳалокатли оқибатларини тўлатўқис англаб етишга чақирган эди. У “ёнғин ловуллаб кетганда” чора-тадбир излаш (масалан, Афғонистон, Тожикистон, Орол денгизи) принциpidан воз кечиш, бефарқлик касалидан тезроқ қутулишни тавсия қиладди. Бундан ташқари, БМТнинг Хавфсизлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича семинарини чақириб, БМТ Хавфсизлик Кенгаши ҳузурида халқаро зиддиятларни таҳлил этиш юзасидан махсус гуруҳ тузиш, Марказий Осиёни ядросиз ҳудуд деб эълон қилиш, бу даҳшатли курулни батамом йўқотиш, минтақага гиёҳвандлик моддалари ғайриқонуний кириб келишига қарши биргаликда курашиш, Орол муаммоларини ҳал этиш бўйича махсус комиссияларни тузишдек муҳим таклифларни ҳам ўртага ташлади. Сўнги йилларда БМТ бошқа халқаро ташкилотлар ҳомийлигида минтақамизда ўнлаб нуфузли тадбирлар ўтказгани юртбошимизнинг саъй-ҳаракатлари зое кетмаганлигидан далолат беради.

Сир эмаски, давлат ва сиёсат арбоблари ичида мураккаб сиёсий вазиятлар ҳақида дадил, холис фикрини билдирувчи ташаббускор раҳбарлар доимо ҳам кўпчиликни ташкил қилмайди. Жасоратли йўлбошчилар сафида Ислон Каримовнинг ҳам бўлиши ҳар биримизда чексиз фахрифтхор ҳиссини уйғотади.

ХУЛОСА

Азму жазм билан иш тутдим, бирон ишни қилишга аҳд қилган бўлсам, бутун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча ундан қўлимни тортмадим.

“ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ”

Президентимиз илмий-сиёсий услубидаги ўзига хослик — соф илмий таҳлил, аниқлик, топқирлик, муҳими, дангаллик кўпчиликка ёқади. Шунда буюк аждодларимизнинг “кишининг мартабасини сўз билан билурлар” деган доно ҳикматлари нақадар тўғри эканлигига яна бир бор иймон келтирасан киши. Юртбошининг “Биздан озод ва обод Ватан қолсин”, “Шу азиз Ватан — барчамизники”, “Элим деб, юртим деб ёниб яшаш керак!” деган ёлқинли даъватлари аллақачон халқимиз орасида ҳикматли сўзга айланиб кетган.

Ҳа, айна қийин, мураккаб даврда миллат тақдирини ёрқин шахслар ҳал этишга қодирлиги ҳақида тарихда мисоллар кўп. Таниқли журналист Нарзулла Жўраевнинг “Агар огоҳ сен...” (1998) китоби шу мавзуга бағишланган бўлиб, муаллиф жаҳон сиёсат майдонида бир шахснинг қиёфасини, унинг арбоблик ва инсонийлик қирраларини истиқлол йилларида юз бераётган тадрижий ўзгаришлар асосида ёритиб бера-

ди. Н. Жўраев ҳақли равишда Мустақиллик даврини Янги Уйғониш, Янги цивилизация даври деб атайди ва Президент Ислом Каримовни ана шу янги, учинчи цивилизация ижодкори, деб кўрсатади.

Ўзбекистоннинг жаҳонга юз тутиши ва танилишида юртбошимизнинг хизматлари беқиёс. Ҳозирги кунга қадар бизни жаҳоннинг 150 мамлакати тан олди, 87 мамлакат билан дипломатик муносабатлар ўрнатилди. Халқимиз ўзининг тинчликсевар ва адолатпарвар юртбошиси билан ҳақли равишда фахрланади.

Президентимиз илгари сурган кўплаб гоёлар ва фикрлар умуммиллий чегараларни ёриб ўтиб, умумбашарий ҳодисага айланди. Ўзбекистоннинг ўзига хос ва ўзига мос тараққиёт йўли асосчиси Ислом Каримов бўлди. Бу ислохотларнинг асосий тамойили — “Бош ислохотчи — давлатнинг ўзи”. Бундай моделнинг бош мақсади мамлакат ичкарисида ва Ўрта Осиёда сиёсий барқарорликни таъминлаш ва давлатнинг ўзига хослигини ҳисобга олиб, миллий иқтисодиётни ривожлантиришдан иборат.

Дунёнинг кўплаб мамлакатларида Президентимиз фаолияти ва Ўзбекистондаги ислохотлар жараёнига қизиқиш кучайиб, бу ҳақда бир қатор китоблар нашр қилинди. Масалан, 1996 йилда Москвадаги “Палея” нашриёти “Вожди народов — XX век” туркумида Ислом Каримовнинг “Барқарорлик

ва ислохотлар” (“Стабильность и реформы”) китобини чоп этди. Туркумнинг номидан кўриниб турибдики, унда фаолияти эътироф этилган сиёсий арбобларгагина ўрин ажратилади. Ўша йили нашриёт иккинчи китоб — Н.Мишиннинг “Ислом Каримов — Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти: портретга чизгилар” асарини ҳам чоп этди.

Австрияда сиёсатшунос, юридик фанлари доктори Л. Левитин (ГФР)нинг тарихий ва сиёсий фанлар профессори, Гарвард университети илмий ходими Дональд С. Карлайл (АҚШ) билан ҳамкорликда яратилган “Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти” (1996) китоби босмадан чиқди. Бу китоб ўзига хос илмий-оммабоп услубда ҳолисона ёзилганлиги билан ажралиб туради. 1998 йил бошида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Ислохотлар ва барқарорлик” китоби “XX аср лидерлари” туркумида Анқарада турк тилида босилди. Шунингдек, юртбошимизнинг фаолиятига Хельмут Коль, Жак Ширак, Федерико Майор, Нарасимха Рао, Хусни Муборак, Ким Ен Сам каби сиёсат ва давлат арбоблари ҳам юксак баҳо берганлар.

Бундай эътирофнинг замирида Президентимизнинг **нотиклик маҳорати** ҳам муҳасам, дейишга ҳақлимиз.

Дарҳақиқат, етук сиёсий арбоб, давлатимиз асосчиси Ислом Каримовнинг нутқ-

лари равон, сунъийликдан холи, жумлалари аниқ, қисқа, оммага тушунарли, фикри теран, мазмунлидир. Нотиқ ҳар бир давра, учрашувга алоҳида тайёргарлик кўради, ҳар бир аудиторияга мос тил ва услубни танлайди. Президентнинг ёзувчилар, олимлар ҳамда таълим-тарбия, соғлиқни сақлаш тизими фаоллари билан 1990—2000 йилларда ўтказган учрашувларидаги ёрқин нутқлари фикримизнинг исботи бўла олади.

Бизнингча, сиёсатшунос ва тилшунослар Ислом Каримов асарларининг тўрт жиҳатини алоҳида ўрганишлари муҳимдир.

Биринчиси, мундарижа кенглиги, мақсад аниқлиги. Юртбошимиз кенг ва чуқур билимга эга бўлган раҳбардир. Ислом Каримов содда тилда гапиради, у буюкларга хос бўлган фазилат — донишмандлик, одамларни ўзига ром қила билиш, кишиларнинг қалбини ва кайфиятини чуқур илғай олиш қобилиятига эга.

Иккинчиси, илмий-сиёсий услубнинг ўзига хослиги, илмий теранлиги. Бундай услуб кучли сиёсий салоҳият ва илмий тафаккурга, бой ҳаётий тажрибага эга бўлган арбоб фаолиятигагина хосдир.

Учинчиси, нотикда истиқболни кўра билиш устунлик қилади. 1992—2000 йиллардаги маърузалар, учрашувларда узоқ йиллик долзарб муаммолар қамраб олинган ва уларнинг аксарияти амалга ошганига бугун гувоҳ бўлиб турибмиз.

Тўртинчиси, минг йиллик тарихимиз ва буюк аждодларимиз (Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Нақшбандий, Исмоил Бухорий, Ал-Фарғоний, Ат-Термизий, Мотурудий) ҳақида бой маълумотларга эгаллиги муаллифнинг маънавий-маърифий дунёси нақадар кенглигидан далолат беради.

“Услуб — одам демакдир” деб ёзганди алломалардан бири. Инсон табиати, ақлий заковати, идроки ва хислатлари, турган гапки, унинг нутқига ҳам кўчар экан. Сиёсий етакчи ва давлат арбоби Ислоҳ Каримовнинг шахсий характерига хос бўлган *бир сўзлилиқ, жасоратлилиқ, ҳақиқатгўйлилиқ, кечиримлилиқ* нутқ услубида ҳам яққол кўзга ташланади.

Демокрит айтганидек, “давлатни бошқариш санъати — санъатларнинг энг улуғидир”. Биз шу нозик санъатни пухта эгаллаган ва бу борада обрў қозонган Президентимиз билан фахрланамиз. Таниқли адабиётшунос олим О. Шарафиддинов эътироф этганидек, Ислоҳ Каримов мустақиллик йилларида “олий иқтидорли сиёсатчи, доно юртбоши сифатида улғайди ва камолотга етди” (“Халқ сўзи”, 1999, 22 апрел). Ўзбекистон Қаҳрамони, таниқли адибимиз Саид Аҳмад юртбошимизнинг нотиклик маҳоратига шундай баҳо беради: “Ҳар гал Президентимиз нутқларини тинглаётганимда шу қисқа давр мобайнида бир арбоб сифатида нақадар ўсганликларини кўриб фахрла-

ниб кетаман. Фикрнинг тиниқлиги, мантиқнинг зўрлиги, маънонинг тўқмағизлиги, халқчиллиги арбобларга хос эканлигига тан бераман”.

Бизнинг тадқиқотимиздан кўзланган асосий мақсад ҳам Ислоҳ Каримовнинг бошқаларда учрамайдиган истеъдоди — “кучли соғлом фикр юритиш стратегияси”ни имкон қадар ёритиш эди.

Президентнинг асарларини ўқиётиб, Ўзбекистонда ўзига хос илмий-сиёсий нутқ услуби янги поғонага юксалганига амин бўлдик. Мазкур нутқларни чуқур ўрганган ҳар бир раҳбар ундан ўзига зарур бўлган қуйидаги **сабоқлар**ни олади:

— сиёсий вазиятларда адолатли ҳукм чиқариш, халққа ҳақ сўзни айтиш ва ишонч уйғотиш;

— қон-қонимизга сингиб кетган сийқа усул ва услублардан воз кечиш;

— сусткашлиқ, лоқайдлик, оқсоқлик касалига чалинишдан халос бўлиш;

— боқимандаликка нисбатан муносабатни ўзгартириш, янги бозор иқтисоди талаблари асосида иш юритиш;

— янгича фикрлаш, янгича ишлаш ва демократияни ўрганиш.

Раҳбар ходимларимиз иш услубларида ана шу тажрибаларни қўллашса, ўқиб-ўрганишса, айна муддао бўларди.

Ислоҳ Каримов нутқларида қатъият, изчиллик ва ташаббускорлик руҳи устунлик қилгани яққол сезилади.

Давлат раҳбаримизнинг 1990—2000 йилларда яратган илмий-сиёсий асарлари мамлакатимизда ва халқаро миқёсда эътироф этилди. Президентимиз Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси, айни вақтда таълим, фан, иқтисодни ривожлантиришга қўшган улкан ҳиссаси учун тўққиз хорижий мамлакат университет ва академияларининг фахрий фан доктори ҳамда академиклигига сайланган. Ислом Каримовнинг бунёдкорлик истеъдоди Италия Республикасининг “Катта Хоч кавалери” ордени, Интеллектуал мулк Жаҳон ташкилотининг олтин медали, ЮНЕСКОнинг Абу Али ибн Сино номли олтин медали ва бошқа нуфузли ташкилотларнинг эътирофига сазовор бўлди.

Ха, Президентимизнинг обрў-эътибори, юксак ақл-заковати халқимизнинг донолиги, давлатимизнинг шон-шавкати билан уйғунлашиб кетган. “Халқимиз ўз Раҳбари, ўз Қалъаси, ўз Руҳий паноҳи борлигидан фахрланмоқда. Шу омиллар воситасида халқнинг давлатга бўлган муносабатида ишонч, муҳаббат ва эъзоз руҳи орта бошлади”¹.

Хуллас, Президент Ислом Каримовнинг сиёсий нутқлари ва илмий асарлари дунё ҳамжамиятидан ўзига муносиб ўрин эгаллаётган мустақил Ўзбекистон тарихининг

¹ Комилов Н. “Жамият ва бошқарув” журнали, 1997. 2-сон.

олтин саҳифаларига айланди. Халқчил, аниқ ва содда тилда баён этилган фикрлар янги, истиқлол даври одамлари учун дастурил-амал вазифасини ўтамоқда.

Бу асарлар Ўзбекистонда илмий-сиёсий нутқ услубини тамоман янги поғонага олиб чиқди.

Халқимиз, миллатимиз буюк ўзгаришлар арафасида турибди. Биз янги асрга озод ва эркин халқ, мустақил ва қудратли давлат бўлиб юриб бормоқдамиз. Шунинг унутмаслигимиз керакки, ягона Ватанимизнинг равнақи, юртимиз тинчлиги ва фаровон келажагимиз фақатгина ўзимизнинг қўлимиздадир.

Ислом КАРИМОВ

ШАХС ВА УСЛУБ

(Сўнгсўз ўрнида)

Сиёсатшунослик фан сифатида бизда энди-энди ривож топмоқда. Чунки мустамлака тузуми даврида Ўзбекистоннинг ўз мустақил сиёсий йўли бўлмагани сабабли ҳолис сиёсатшунослик фани ҳам шаклланмаган. Бинобарин, бу соҳада пайдо бўлаётган ҳар қандай янги асар илмий жамоатчилик диққатини ўзига жалб этиши табиийдир.

Ёш тадқиқотчи Бахтиёр Омоннинг “Сиёсий етакчининг нотиклик маҳорати” рисоласи аввало, мураккаб ва масъулиятли бир мавзуни тадқиқ этишга бағишланганлиги билан эътиборни тортади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти муҳтарам Ислоҳ Каримовнинг серқирра фаолияти ва ёрқин шахсияти, шак-шубҳасиз, кўплаб илмий тадқиқотлар учун мавзу бўлишга арзийдиган ижтимоий ҳодисадир.

Б. Омон тадқиқот объектига ўз ихтисослигининг табиатига кўра, яъни муҳаррир-журналист сифатида ёндашади; Президент Ислоҳ Каримов асарларининг услубий ўзига хосликларини таҳлил қилар экан, биринчи галда “Услуб — бу шахсдир” деган класик таърифга таяниб иш кўради.

Тадқиқотчи улкан давлат арбоби Ислоҳ Каримовнинг нутқ ва маърузаларида, суҳбат ва интервьюларида, умуман давлатимиз раҳбарининг барча асарларида ярқ этиб кўзга ташланадиган услубий хусусиятларни яхши ёритади. Нотиклик санъати, унинг давлат ва жамият бошқарувидаги ўрни ва вазифаси ҳақидаги назарий манбалар асосида муҳим фикр-мулоҳазалар баён этади, зарур илмий хулосалар чиқаришга муваффақ бўлади.

Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг услубига хос фазилатлар — илмий таҳлил, очиклик, соддалик, самимият, лўндалик, ҳар қандай мураккаб масалалар юзасидан ҳамиша мулоқотга тайёрлик каби хислатларни тадқиқотчи тўғри кўрсатиб ўтади ва буни аниқ ҳаётий мисоллар билан исботлайди. Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг нутқларига хос стилистик усуллар, яъни парадоксал тасдиқлаш, риторик сўроқ, диалог нутқ сингари жиҳатларни ҳам ўз ишида кўрсатиб беришга интилади.

Рисоланинг яна бир эътиборга молик жиҳати шундан иборатки, тадқиқотчи Президентимизнинг матн устида ишлаш тажрибасини ҳам ўрганиб, зарур кузатиш ва хулосаларни баён этади.

Муҳтасар қилиб айтганда, рисолада мавзунинг атрофлича ёритилгани, кўйилган масалаларнинг ҳам назарий, ҳам амалий томондан батафсил таҳлил қилингани

кўзга ташланади. Муаллифнинг турли манбаларни синчиклаб ўргангани ва уларни илмий истеъмолга киритгани, ифода услубининг раволиги рисоланинг илмий ва ижтимоий қимматини белгилайди.

Хайриддин Султонов

Фойдаланилган адабиётлар

Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. — Т.: Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. 2. — Т.: Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. — Т.: Ўзбекистон, 1996

Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т. 4. — Т.: Ўзбекистон, 1996.

Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. Т.5. — Т.: Ўзбекистон, 1997.

Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. — Т.: Ўзбекистон, 1998.

Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. — Т.: Ўзбекистон, 1999.

Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. Т.8.—Т.: Ўзбекистон, 2000.

Леонид Левитин, Дональд С.Карлайл. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти. Т.: Ўзбекистон, 1996.

Мишин Н. Ислом Каримов — Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти. Т.: Ўзбекистон, 1997.

Жўраев Н. Агар огоҳ сен... Т.: Шарқ, 1998.

Баркамол авлод орзуси (нашр учун масъул: Т.Рисқиев). Т.: Шарқ, 1998.

И. А. Каримов миллий давлатчилик, истиқлол мафкураси ва ҳуқуқий маданият тўғрисида (тузувчилар У.Тожиқонов, А.Саидов). Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1999.

Ўзбекистон мустақиллик йилларида. Т.: Ўзбекистон, 1996.

Айтматов Ч., Шохонов М. Чўққида қолган овчининг охи-зори. Т.: Шарқ, 1998.

Цицерон М.Г. Три трактата об ораторском искусстве. М.: Наука, 1972.

Грималь П. Цицерон М.: Молодая гвардия, 1991.

Ўзбек тили нутқ маданиятига оид масалалар. Т.: ФАН, 1973.

Мукаррамов М. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг илмий стили. Т.: ФАН, 1984.

Қадимий ҳикматлар (тузувчи Н.Раҳмонов). Т.: Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат, 1986.

Темур тузуқлари. Т.: Ф.Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.

Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Ф.Аттор, С.Валад, А.Насафий, В.Кошифий ижодидан намуналар. Ф.-т. тилидан Н.Комилов тарж. — Т.: Маънавият, 1997.

Основы ораторского искусства. М.: Мысль, 1980.

Иванян Э.А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. М.: Политиздат, 1991.

Комилов Н. Тафаккур карвонлари. Т.: Маънавият, 1999.

Сулаймонова Ф. Шарқ ва Фарб. Т.: Ўзбекистон, 1997.

Пахрутдинов Ш. "Таҳдид" тушунчаси: назария ва амалиёт. Т.: Абу Али ибн Сино, 1998.

Якубов О. Қашқирлар галаси: террорнинг қонли изи. Т.: "Ижод дунёси" нашриёт уйи, 2000.

"Известия", 5 окт., 1994 г.

"Жамият ва бошқарув" журнали, 1997, 1-2-сон.

"Тафаккур" журнали, 1998, 3-сон, 2000, 2-сон.

МУНДАРИЖА

КИРИШ 3

БИРИНЧИ БОБ СИЁСАТ ВА НУТҚ МАДАНИЯТИ

- 1.1. Илмий-сиёсий услуб хусусиятлари 7
- 1.2. Оғзаки нутқ имкониятлари 22
- 1.3. Омма сиёсий кайфиятини йўналтиришда сўзнинг ўрни 29
- 1.4. Услубнинг тадрижий тақомили 32

ИККИНЧИ БОБ СИЁСИЙ АСАРДА МАҚСАД ВА ИФОДА БИРЛИГИ

- 2.1. Янги ғояларнинг таъсирчан ифодаси 40
- 2.2. Сиёсий жараёнлар таҳлилида илмийлик ва холислик 50
- 2.3. Сиёсий етакчи нутқда сиёсий вазиятлар таҳлили 67
- ХУЛОСА 78

Х. Султонов. ШАХС ВА УСЛУБ (сўнгсўз ўрнида) 86

Фойдаланилган адабиётлар 89

АЗИЗ КИТОБХОН!

Истиқлол — азиз ва тотли сўз. Озодлик дея не-не буюк аждодларимиз курашмади ва қон кечмади, дейсиз. Ниҳоят, юртимиз мустақилликка эришди ва, мана, тўққиз йилдирки, истиқбол сари дадил одим ташламоқда.

Кўлингиздаги китобда ана шу буюк ўзгаришларнинг бош меъмори, истиқлол фидойиси Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш йилларида яққол намоён бўлган нотиклик маҳорати ҳақида сўз юритилади. Шу билан бирга, рисолада нотиклик санъатининг айрим қирралари, бу маҳорат мактабининг ибрат ва сабоқ бўлгулик жиҳатлари таҳлил этилади.

МУНДАРИЖА

КИРИШ

ВИРИНЧИ БОБ
СИЁСАТ ВА ҲУҚ МАДАНИЯТИ

Илмий-маърифий нашр

Бахтиёр Омон

**СИЁСИЙ ЕТАКЧИНИНГ
НОТИҚЛИК МАҲОРАТИ**

Тақризчилар: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими **Рустам Шогуломов**,
Хайриддин Султонов

Масъул муҳаррир:
филология фанлари доктори,
профессор **Нажмиддин Комилов**

Омон, Бахтиёр
СИЁСИЙ ЕТАКЧИНИНГ НОТИҚЛИК МАҲОРАТИ
Масъул муҳаррир: Н. Комилов
Ўзбекистон, 2000—98 й.

ББК 69.018.1

ISBN 5-640-02818-7

0 - 0000000000 - 30
1000 - 2000

Муҳаррир: **К. Бўронов**
Рассом **Т. Қаноатов**
Тех. муҳаррир **У. Ким**
Мусахҳиҳ **Ш. Мақсудова**
Компьютерда тайёрловчи **Э. Ким**

Теришга берилди 10.04.2000. Босишга рухсат
этилди 16.08.2000. Бичими 70x90^{1/32}. Прогматик
гарнитура. Офсет босма усулида босилди. Шартли
босма тобоқ 4,09. Нашр тобоқ 3,45. Тиражи 5000.
Буюртма №285 Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон” нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий
кўчаси, 30. Нашр № 22-2000.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот кўмитаси-
нинг Тошкент рангли босма фабрикасида босилди.
700128. Тошкент, У.Юсупов кўчаси, 86.

500.